

ROMÂNĂ – O „ALTFEL” DE LATINITATE

de

Alexandru NICULESCU

În primăvara anului 2003, profitând de un sejur de studii doctorale la Paris, i-am propus domnului profesor Alexandru Niculescu o discuție despre latinitatea limbii române și despre locul acesteia între celelalte limbi romanice. Domnia sa, reputat romanist, profesor la Universitatea Sorbona, profesor emerit al Universității din Udine, *doctor honoris causa* al Universității de Vest din Timișoara, a răspuns cu sinceritate și deschidere acestei provocări. După zeci de ani de studii în diferite țări romanice, după numeroase participări la congrese și colocvii internaționale, dar și după marea încercare a exilului, cunoscutul romanist a rămas fidel credinței sale că știința este „convivială”, că părerile argumentate sunt deasupra intereselor politice sau a amicițiilor de moment, ilustrând prin întreaga sa activitate dictonul latinesc *Caesar non supra grammaticos*. Sinteza pe care o poate face astăzi prof. Al. Niculescu în legătură cu un subiect atât de controversat ca cel referitor la formarea și păstrarea limbii române se întemeiază nu numai pe vaste cunoștințe de lingvistică, ci și pe argumente istorice și culturale, cuprinse într-o viziune cu adevărat modernă, interdisciplinară. Ideile împărtășite cu generozitate invită la polemică, dar concepția de ansamblu îndeamnă la o reflecție profundă, necesară asumării diversității de factori (în speciali externi), care au condus la *individualitatea limbii române între limbile romanice*. Chiar dacă își afirmă scepticismul asupra lingvisticii românești contemporane, Profesorul se adresează cu încredere celor tineri, singurii pe care îi vede capabili de a căuta adevărul cu râvnă și detașarea necondiționată a omului de știință.

Precizăm că discuția, înregistrată inițial pe bandă magnetică, a fost amplu revizuită în vederea publicării de către însuși profesorul Alexandru Niculescu.

– Aveți, domnule profesor, o serie de contribuții privind „individualitatea limbii române între limbile romanice” în care ați scos în evidență **diferențele** sistematice și structurale dintre limba noastră și limbile romanice occidentale – chiar față de limba latină...

– Domnule Bogdan Țâra, a face studii de lingvistică romanică într-o țară/regiune de limbă romanică este o întreprindere mai complicată decât aceea de a fi romanist în zone non-latine (Germania, țările de limbi slave

etc.). Studiile de romanistică au rolul, în primul caz, de a defini romanitatea *sui generis* din Franța, Spania, Italia și, bineînțeles, România – a limbii romane *in loco* –, ceea ce înseamnă un fel de „istorie a limbii” sau o „gramatică istorică” (în termeni tradiționali) – așa cum au făcut R. Menendez Pidal, B. Migliorini, Giacomo Devoto, Ferdinand Brunot, Charles Bruneau și, la noi, O. Densusianu, Sextil Pușcariu, Al Rosetti, Haralambie Mihăescu și G. Ivănescu (ezităm a menționa în același sens numele lui A. Philippide).

În țările de limbă non-romanică, începând cu marea serie a romanștilor germani, F. Diez, W. Meyer-Lübke, H. Schuchardt, K. Vossler până la Leo Spitzer și E. Auerbach, comparația limbilor romane în diacronie (celebra „*allgemeine historische vergleichende Sprachwissenschaft*”) era singura metodă de a cerceta, intern, romanitatea. Dar, în acest demers științific, lipseau perspectivele colaterale: impactul cu non-romanitatea (germanică, slavă etc.).

– Atunci, care-i „calea cea bună”?

– Aș putea spune, fără ezitare, primul mod de a examina, mai întâi dinăuntru și apoi comparativ, romanitatea unei variante neo-latine. Aceasta este ceea ce eu am numit – inspirat de Matteo Bartoli – „individualitatea romanică” (a limbii române, în speță; alții, de exemplu pentru spaniolă, Criado de Val o numea „fizionomia” limbii). Țin să specific: pentru cultura lingvistică românească, termenii *individualitatea limbii române* promovați de mine în seria celor patru volume cu acest titlu (ultimul, vol. IV, a apărut la Cluj, sub îngrijirea și editarea dialectologului Nicolae Mocanu) – nu erau noi: fuseseră folosiți de slavistul Ion Bărbulescu referitor la elementele slave din română... Dar, vorba francezilor, „peu importe”!

Am cercetat individualitatea *sui generis* a românei, în relație cu latinitatea și romanitatea occidentală (fac o paranteză: profesorul Iorgu Jordan, căruia eu îi urmasem ca „șef” al catedrei de lingvistică romanică și care era în aprins conflict de... senectute cu celălalt profesor al meu, Al. Rosetti, îmi reproșa că eu nu fac romanistică *à la* „*allgemeine romanische Sprachwissenschaft*”, ci... istoria limbii române, „precum Rosetti”! Am purtat cu Iorgu Jordan chiar o polemică în scris, în revista „Cercetări de lingvistică” din Cluj, prin 1979-1980. *Acqua passata* – zic italienii și, după ei, și eu!).

– Continuați! Părerile și combativitatea Dumneavoastră – de atunci, cum spuneți – pot fi de folos și astăzi, nouă, celor tineri...

– Domnule Bogdan Țăra, a fi romanist în România (dumneata ești latinist) înseamnă fie 1. a evidenția conservarea latinității, precum celelalte

limbi romanice occidentale, fie 2. a examina **diferențierea** latinității noastre de cea occidentală. Romaniștii români, mai ales în epoca comunistă, au luptat (am făcut-o și eu!) pentru apropierea dintre română și limbile romanice occidentale. W. Meyer-Lübke a scris *Rumänisch, Romanisch, Albanesisch* și *Rumänisch und Romanisch*, Haralambie Mihăescu are în ultima lui mare lucrare un capitol intitulat *Du latin au roumain* – ceea ce, pentru B. Migliorini era „dal latino all’italiano” – iar, acum, de curând, domnul Marius Sala, academician, directorul Institutului de Lingvistică și președinte al *Uniunii latine* din România, numește la rândul-i „de la latină la română”.

Eu mă înscriu pe alte traiectorii – poate mai puțin cunoscute, căi mai puțin bătute. Eu cred că latinitatea limbii române este întru totul definitorie pentru **sistemul** și **structurile** limbii pe care o vorbim și o scriem, pentru variantele ei dialectale-regionale, dar... Dar nu este singura *distinctive feature* a romanității românești. În „alcătuirea”, în „construcția” a ceea ce numim noi *română* trebuie luată în considerare *non-latinitatea*. Adică elementele pe care le-au introdus în limba noastră contactele cu limbile slave – mai ales cu slava din sec. VII-VIII-IX, atunci când se „constitua” romanica românească – și, ulterior, cu limbile non-romanice înconjurătoare (limbile balcanice din *Sprachbund*, dar și turca; ulterior, prin sec. X-XI, în daco-română, contactele cu maghiara și germana). Limba română este într-un fel o *lingua puente* între latinitate și non-latinitate în estul Europei (am scris despre acest aspect în *Concluziile* din vol. I al *Individualității limbii române...*, în 1965).

De aceea eu am căutat – conștient de ceea ce Sextil Pușcariu afirmase (prin 1937) că româna este „altfel romanică” decât celelalte limbi romanice – să descopăr **cealaltă romanitate**, cea „ascunsă” sub latinitatea binecunoscută și studiată. Adică, într-un fel, cealaltă față a lunii! De aceea aș numi româna o „altfel de romanitate”.

– Ați putea să-mi dați câteva exemple?

– Multe. Unele, cunoscute. Altele, absconse – nerelevante încă. Pe unele le-au observat romaniștii italieni (ei erau, mai întâi, cei mai în măsură să le observe). Matteo Bartoli, marele romanist italian, elev al lui W. Meyer-Lübke și coleg cu Sextil Pușcariu, la Viena, a scris un articol fundamental, intitulat *La spiccata individualità della lingua romana* (această lucrare a lui Bartoli, așa cum am amintit mai înainte, mi-a sugerat titlul și perspectiva mea privind „individualitatea limbii române”) în care afirma că limba română este „cea mai puțin și, totuși, cea mai mult latină dintre toate limbile neolatine”! O afirmație bulversantă, recunoaște și dumneata, domnule Bogdan Țăra... M. Bartoli a relevat calcurile slave din latina devenită română (unul dintre exemple este *luna* cu sensul „astru

nocturn”, care și-a adăugat sensul „timp calendaristic” prin calc din sl. *meseć*). Tot lui Bartoli îi datorăm constatarea că româna este conservatoare în epoca latină și inovatoare în timpurile post-latine, „romanice”, adică în sec. VI-VIII-IX, o dată cu contactele non-romanice, mai ales cu slavii. De o *latinum circa romancium* (cum spunea D’Arco Silvio Avalle, regretatul romanist italian) se poate vorbi în sec. V-VI, iar de limba română, abia prin sec. VIII-IX, **după** contactul cu slavii. Cel puțin, așa cred eu că s-a desfășurat evoluția latinității orientale, care a devenit limba română.

– Aveți oare idei mai concrete, exemple convingătoare?

– Sunt multe... E. Petrovici – un mare romanist și slavist – a remarcat în română o serie de caracteristici fonetice și fonologice de origine slavă: iodizarea lui *e-* (inițial sau la inițiala silabei), labializarea vocalei *o* post-consonantică, tip *t^hot*, iar Eugen Seidel (de care – sunt sigur – cei tineri, poate chiar dumneata, nu au auzit; a fost un savant german, refugiat în România, în timpul celui de-al doilea război mondial) a studiat elementele sintactice de origine slavă în limba română. Am contribuit și noi, modest, la asemenea cercetări. Am descoperit (pe urmele lui Sextil Pușcariu) că grupul latinesc *sci-*, *sce-* (menținut în sardă) a evoluat, în română, prin faza **sči-*, **sče-* > **šči-*, **šče-* în *ști-*, *ște-* (*știu*, *pește*, *crește* etc.), trecând adică prin filieră slavă meridională. Alt exemplu – sintactic: conjuncția adversativă *iar*, într-un caz precum: *eu sunt profesor, iar tu ești student*. Am scris despre această caracteristică sintactică de mai multe ori (v. și *Individualitatea limbii române*, I). Conjuncția *iar* (probabil **ea-hora*) este de origine latină, dar „sensul” (adică întrebuintarea) unei distincții intermediare între copulativ și adversativ (adică o „ușoară” adversivitate) este o trăsătură slavă (cf. în rusă, *ja professor, a tî student*; tot așa în bulgară). În gramaticile lor pentru limbile slave, italienii au greutăți să definească această conjuncție. Unii scriu „între *et* și *sed*”! Limba noastră romanică – precum a lor – posedă această conjuncție mai degrabă de utilizare cultă. Eu nu am ajuns să dau o explicație clară (sensul adversativ-copulativ există și în greacă!).

Dar ce dovadă mai bună ar fi pentru a înțelege că nu se poate studia limba română fără cunoștințe de limbi ne-romanice (de cultură) învecinate sau că latina ereditară nu este suficientă studiilor noastre? Ce spun toate lucrurile astea? Suntem o limbă romanică, hotărât lucru, dar suntem o romanitate *off limits*, dincolo de limite. Profesorul suedez Alf Lombard spunea că a descoperit limba română când profesorul lui de la Universitate, din Suedia, i-a propus să meargă în Italia; din Italia și-a dat seama că mai este și altă romanitate de care habar n-avea și această romanitate este foarte interesantă, pentru că îl conservă pe *lingula*, pe *caballus* ș.a.m.d. Adică, problema romanității noastre o rezolvă un latinist, dar până la un punct. O

rezolvă bineînțeles un romanist care poate trece dincolo de latină, adică în partea romanică. Dar mai departe? Bartoli spune foarte clar: româna se deosebește de celelalte limbi romanice nu atât prin elementele latine, câteva, ci mai mult prin elementele **post-latine**, romanice. Latinitatea care a devenit română a avut o serie întreagă de inovații ulterioare epocii latine. Gândește-te numai la verb. Ce s-a păstrat din verbul latin în limba română? Aproape nimic! S-a păstrat imperfectul, s-a păstrat perfectul. Viitorul nu s-a păstrat, prezentul a fost refăcut, optativ-condiționalul tot așa, supinul este încă o problemă nerezolvată: îi spunem *supin*, dar pare a fi mai ales o problemă de sintaxă a participiului trecut (s-a scris, în ultima vreme, în Belgia, despre aceasta). Sau, dacă vrei, vocativul. Am scris despre vocativ: suntem singura limbă romanică cu vocativ! Singura cu vocativ masculin! În plus, vocativul *lupe* se suprapune peste vocativul slav în *-e* (*roabe* „robule”). Dar avem și *lupe*, și *lupule* (adică un vocativ creat **în românește** de la forma articulată). Numele proprii masculine în *-u* au, toate, după acest model, vocativ în *-le*: *Sandule! Radule! Nelule!* Deci noi am creat, mai departe, în timp, pe teren românesc (ulterior latinității) un vocativ. Nu ar trebui să ne întrebăm de ce? Explicația este socio-culturală – a sugerat-o, mai demult, L. Spitzer – și ține de stadiul prelungit de oralitate al vieții românești (prelungit, în timp, extins, în spațiul pastoral-agricol al lipsei de cultură scrisă).

La feminin, lucrurile sunt mai simple: vocativul în *-o* (*bunico!*) este de origine slavă. DAR, scria Pușcariu, nu-i generalizat. Se spune *soro! bunico!*, dar **nu se spune**, ca în limbile slave, *mamo!* Se pare deci că introducerea acestui vocativ în *-o* este parțială și de dată relativ recentă. (Nu vreau să facem, aici, teoria vocativului românesc. Avem o mulțime de forme de vocativ feminin. Iată cazul lui *Maria: Mărie! Mărio!* – alături de vocativul egal cu nominativul *Maria!*, care este **cult**. Tot astfel – cred că mă aprobi, când afirm că există o diferență de registru conotativ între vocativul cu desinență de vocativ și vocativul egal cu nominativul, gen *Bogdane!* față de *Bogdan!*; de aici, unele vocative cu desinență, devenite nominative: *Ioane*).

„Când s-au petrecut acestea?”, mă poți întreba, precum Poetul. Probabil **după** sec. VIII, **după** constituirea unei romanice românești, și, mai ales, **după** contactele **profunde** – insist **profunde** și chiar „genetice”, din primele epoci, cu slavitatea.

– Vă rog să mă scuzați că vă întrerup, dar până atunci ce limbă se vorbea?

– Se vorbea o limbă să-i spunem latino-romanică! O limbă romanică *in fieri*, cum s-a vorbit în toate regiunile Imperiului. Nu știm dacă această limbă romanică avea la noi infiltrații gotice. Pentru că, până în secolul VI a fost așa. Romanii și-au retras în secolul III, armata; cu siguranță au rămas

acolo câteva cuiburi de rezistență. De fapt, există unele descoperiri arheologice în acest sens. E normal, nu s-a putut retrage deodată totul. Cei rămași vorbeau o romanică populară, vorbeau o limbă latină pe care D'Arco Silvio Avalle, în Italia, a denumit-o *circa romancium*. Peste aceștia (cei rămași) au năvălit goții, cu care latinii au rămas în contact până prin sec. V. În ceea ce privește latina devenind romanica românească, studiile lui Haralambie Mihăescu, ale lui I. Fischer sunt importante. În latina noastră nu apare *mater*, nu apare *pater*, nici *causa*, nici *res*, nu există nimic din ceea ce ar fi reprezentat limba culturii latine. Aveam, în schimb, *tata* și *mama*, precum vorbeau și cei din Roma. De aceea, I. A. Candrea, I. Fischer au relevat, în studii convingătoare, ceea ce s-a numit la început *panroman sauf roumain*: latinitatea care **nu a pătruns** sau **s-a pierdut** în cursul evoluției latinei spre romanica românească. Sextil Pușcariu și Al. Rosetti au avut altă idee: termeni latini păstrați numai în română, nu și în celelalte limbi romanice. Deci latina „noastră” nu posedă anumite elemente lexicale, în schimb păstrează alte elemente pe care celelalte limbi romanice le-au pierdut. Dar a fost o latină care A REZISTAT. În jurul nostru, geografic, în schimb, nu-i tot astfel. Unde este latina din Panonia, unde este latina din Dalmația, unde este latina din Noricum? Aș cita aici numele unui romanist elvețian, fost profesor la Viena, C. Th. Gossen, elev al lui W. von Wartburg: el a examinat atent latinitatea „exclusă” din limba română.

– Latiniștii spun că, în Occident, până în secolul VI, se vorbea latina, iar din secolul VIII se vorbea romanica. Nu pot să explice două secole.

– Pentru că, în Occidentul francez, latina se degrada nemaifiind bine cunoscută. Este latina merovingiană! De aceea a fost nevoie de așa-numita „renaștere carolingiană” a latinei. Textele târzii arată o limbă latină „coruptă”, în curs de transformare în romanitate. Fenomenul trecerii de la latină la romanică este un fenomen foarte complicat! Iată, iarăși, cazul nostru, românesc. De la retragerea romanilor (secolul III) și până în secolul VI, au venit mai întâi goții. Se pare că ar exista unele cuvinte de origine gotică (printre care *Gotul*) cu semnul întrebării! Au venit, ulterior, cumanii. Nu se știe ce este cu *cioban*, cu *Teleorman*... Cum au venit acestea? Bineînțeles, a spus-o von Wartburg, aceste invazii barbare s-au întreprins fie în goana năvălirii, fie pașnic, insidios, așezându-se liniștit. Călare au năvălit hunii, până au ajuns la Roma. Leon al III-lea i-a oprit în secolul IV. Ce au făcut goții? Au venit, au rămas în zona sud-Moldova-gurile Dunării și pe urmă au trecut Dunărea. Mai departe, unii au devenit ostrogoți (ei au fost cei din Italia), alții, vizigoți (cei din Spania). Populațiile celelalte, în frunte cu slavii, cu care aproape că suntem „frați”, au venit mai liniștit, pe un teren puțin sau deloc locuit. Și s-a apucat bietul slav să facă *grădină*, să-și facă un rost. Dimitrie Macrea spunea, la cursul de istoria limbii (după S.

Pușcariu), că românii erau sus, pe munte, ciobani, agricultori de plaiuri înalte (*plai*, cuvânt latin!), iar jos se instalau, treptat, triburi slave, pe deal și pe șesuri... Românul, caracterizat prin mobilitate, le-a luat exemplul: a coborât de pe înălțimi și s-a „așezat” treptat alături sau împreună cu slavii. A devenit sedentar. Citește toată poezia noastră păstorească...

– Da, dar nu pleca decât ciobanul cu oile.

– Nu trebuie să înțelegi astfel ceea ce spun. Până la **sat** a existat **comunitatea**, romaniile (N. Iorga), obștile, grupări păstorești-agricole, caracterizate prin **mobilitate**, pe munți, pe înălțimi. Mai târziu, câteodată, pleca întregul sat! Istroromânii au plecat cu tot satul! Cei din Munții Apuseni au ajuns până în Istria cu tot satul... și cu preotul înainte, cu crucea! În orice caz, meseria principală a românilor a fost, bineînțeles, păstoritul și agricultura pe **plai**, **plagium**, sus, nu agricultura din zone mai joase. Și *Miorița* este pe plai, sus. Pe urmă, treptat-treptat, viața păstorească a coborât la vale. *Pădurea* e latină, *câmpia* e latină, *muntele*, nu mai vorbim, e latin, dar *dealul* nu-i latin, *dealul* e slav. Deci ar însemna că slavii s-au instalat la deal. Cred și eu! În aceste regiuni, vegetația, toată agricultura aveau nume slave: *plugul*, *brazda* etc. sunt slave. Dar las la o parte problema civilizației. În momentul în care ajung slavii, ei au, cum spunea Wartburg, o pătrundere insidioasă. Ceea ce sunt elementele germanice în vestul Europei, sunt pentru noi, în răsărit, elementele slave. Așa că putem fi genealogic de origine latină, dar îmbogății pe parcurs cu elemente, bineînțeles, nelatine. Eu am spus asta de multe ori. Într-un articol al meu intitulat *Romanitatea românească*, am elaborat un concept care are câteva caracteristici: **1.** lipsă de repere culturale, vreau să spun de cultură scrisă; **2.** structuri sociale comunitare (obștești), pastorale (ulterior, agricole); **3.** o asimilare a elementelor non-latine de către latinitate; **4.** creștinismul oriental.

– Și o legătură cu slavitatea, presupun...

– Da, o puternică amprentă slavă, prin contactul timpuriu, chiar în epoca de constituire, cu slava meridională.

Te-ai întrebat vreodată de ce (*a*) *scrie* este cuvânt latin și (*a*) *citi*, cuvânt slav? *A scrie* a însemnat, la început, „a desena, a zgâria pe pereți, pe nisip, pe copaci”.

– Și *a citi*?

– *A citi*, cuvântul slav, este legat de slujba religioasă, târzie (după sec. IX). Dar *citirea* este altceva, e o chestiune strict bisericească. În biserici se făcea *cetania*. Cetania se făcea de către un diacon (cuvântul este grecesc)

care citea *po slavonsko*. Citea acolo și nu înțelegea nimeni nimic, dar citea, atât! Deci *cetania* ăluia și scrisul nu au avut niciodată legătură una cu alta. E. Coșeriu credea că noi am moștenit literele latine de la Alexandru cel Bun. Credea că Alexandru cel Bun ar fi trecut de la literele latine la cele slave. Nu avem date, nu se poate să se spună nici da, nici ba. Știu însă că slavii ne-au culturalizat. Există ceea ce am numit eu „aculturație slavă”. Slavii ne-au dat cultura scrisă (alfabetul chirilic), trebuie să se știe. Gândește-te la toate elementele slave. Te-ai gândit vreodată la adjectivele de origine latină: *subțire, înalt, curat, mult, puțin*. Te-ai gândit la cele slave: *destoinic, vrednic, leneș* etc.? Multe elemente de caracterizare sufletească, în care, bineînțeles, sunt foarte multe pozitive, foarte puține negative. De cele turcești, ce să mai vorbim (am scris în vol. IV din *Individualitatea...*)! Asta înseamnă că slavii au introdus în latina lor elemente proprii: slavii au vorbit latina și au lăsat în latina lor cuvinte cărora le înțelegeau sensul. Știi cine a spus primul asta? Ernst Gamillscheg, care a vorbit de slavă nu ca *superstrat* sau *adstrat*. El o consideră *substrat*, pentru că slavii au învățat latina de afară și au lăsat în latina lor cuvintele cărora ei le înțelegeau sensul. De exemplu: *nevastă, logodnă, pizdă* sunt cuvinte slave, foarte multe cuvinte obscene, mai ales feminine. De aici a apărut ideea aceea absurdă că bărbații erau romani și femeile erau slave! *Dragoste*, îți dai seama că noi suntem singurul popor romanic care spunem *a iubi* într-o limbă străină, neromanică? Și *drăguț*, și *dragă*, și *iubit*, și *iubire* toate astea sunt la noi slave (adaptate la morfologia latină). Au, bineînțeles, desinențe românești. Este celebră propoziția: *Grădinarul cinstit iubește munca* (ți-aduci aminte, de la Pușcariu). Sigur că *grădinar/grădină* e slav, dar *-ar* este latin, *-ul* este latin. *Cinstit* e slav, în afară de *-t* final. *A iubi* e slav, dar desinența *-esc* este latină, vezi *inflorresco, -ere*. *Munca*, tot astfel, cu *-a* latin din *illa*. Am putut face cu elementele slave și cu elemente morfologice latinești o frază în românește! Cine putea face asta, în afară de un slav care a învățat românește? Eu nu știu în ce măsură noi suntem un popor romanic, vorbesc acum de etnie, care a păstrat limba și a impus-o slavilor, sau suntem un popor „amestecat” foarte puternic cu slavii cu care, împreună, am vorbit limba latină. Acesta pare un mister încă nedescoperit.

– La istoricii francezi există și ideea că noi am fi slavi de fapt, mai mult decât altceva.

– Cum se explică faptul că toate adjectivele vieții noastre sufletești sunt de origine slavă? De genul *destoinic* și altele. E adevărat, este și *cârn*, este și *gângav*. Toate aceste adjective mă fac să cred că a fost **o civilizație slavă care vorbea românește**.

– Dar nu credeți că unele au mai intrat și pe parcurs?

– Se poate! Primele împrumuturi au intrat în sec. VI-VII, apoi slavii s-au creștinat în secolul IX și după aceea legăturile – întrepătrunderea – cu ei a fost și mai mare, pentru că am intrat sub ierarhia lor. Noi, până la creștinarea bulgarilor, eram dependenți fie, spune Petar Skok, prin Dalmația de Justiniana prima, fie, de Constantinopol, prin Dobrogea (pentru că am avut două creștinări). Ceea ce mă uimește pe mine până astăzi este religiozitatea poporului român. Această religiozitate nu o au decât popoarele rusești. Nici măcar bulgarii nu sunt ca noi.

– Ortodoxia o fi „de vină”?

– Dacă vrei, ortodoxia, dar este și superstiție. Pot să mai spun și altceva: tot ceea ce a venit ca element de modernizare a României, a venit din Occident, a apărut în epoca Reformei (luteriene și calvine). Poarta de intrare din Occident era prin Transilvania. Noi suntem cultura care are slujbă religioasă în limba poporului cam de la 1640! Știi de când o au francezii? De la 1638. Știi cu ajutorul cui a fost introdusă la francezi? A hughenotilor. Știi cu ajutorul cui a fost introdusă la noi? A luteranilor. Tot Reforma! Nu mai vorbesc apoi de scrierea cu litere latine... Atenție: înaintea latiniștilor din Școala Ardeleană! Reforma (mai ales cea calvină) a avut consecințe extrem de importante.

– E vorba de slujbă sau de predică sau de amândouă?

– Se pare că s-a făcut slujbă la Târgoviște în limba română prin 1640. Predica nu știu cum se făcea, pentru că nu avem date. Mai este încă un mister la noi: avem cărți religioase slave, dar cântece religioase slave noi n-avem. Cântecele noastre religioase sunt în grecește. Cum se cânta în biserică pe timpul slavilor? Nu știm! Avem, poate, o „urmă” a unui oficiu religios străvechi. Este cazul lui *Kyrie eleison* devenit *Chiraleisa* în regiunile de nord: l-a descoperit, cred, Bogrea și a reluat problema Romulus Todoran.

– Dar să ne întoarcem la slavi!

– Gândește-te numai la faptul că ei s-au așezat pe un teren romanic, latin. Sunt nume de locuri de origine latină slavizate. Pe urmă, religia toată ne-a venit de la ei, dar de fapt, prin ei, de la greci. Mai mult decât atâta, bulgarii au fost mai aproape de Bizanț decât am fost noi. Vezi cazul lui **coctorius*, *coquere*: noi avem *cuptor* și *a coace*. Aromânii îl au pe *furnă* (lat. *furnus*). Poate știi ce diferență este între **coctorius* și *furnus*: *furnus* este un fel de cuptor cu coș pe unde ieșea fumul, era un instrument special

pe care-l făcuseră cei din Bizanț și care n-a mai ajuns până la noi. Noi suntem, pe de altă parte, și o latinătate **abandonată**. Dacă ne-am salvat în general limba împotriva tuturor vicisitudinilor este meritul nostru, pentru că ne-am salvat-o noi înșine, în circumstanțe geografice, istorice și sociale nu ușoare. Noi suntem o latinătate care a îndurat vicisitudinile Istoriei. Am biruit! Dar... Gândește-te la romanitatea românească din Basarabia, cu ce preț și-a salvat identitatea! Eu am considerat întotdeauna latinătatea de dincolo de zonele Daciei romane (adică *Romania antiqua*), drept o *Romania nova* (Basarabia și zonele de est, unde nu au fost romani).

Și acum poți să mă întrebi ce înseamnă *Romania nova*? E foarte simplu. Dacă iei Dacia romană, ce vedem? Dacia romană este sud-vestul Transilvaniei, ceva din Banat și Oltenia. Și restul? Cum a ajuns limba română acolo, că n-a fost picior de roman în rest? Eugen Lozovan susținea că la Galați și la Bărboși ar fi fost cetăți romane. Or fi fost zece-două sute de romani, și? Acolo s-au întins românii și asta spun eu în articolul *Romanitate, românitate*, noi am extins romanitatea către răsărit prin **românitate**! Deci, în Moldova, în Basarabia, de la Carpați și până departe, spre est, romanitatea trăiește prin limba română.

– Și cum s-a făcut transmiterea?

– Prin transhumanță! N-am spus că suntem mobili? Uită-te la numele celor din Transnistria. Ai văzut cum îi cheamă? Ori îi cheamă Bodi (Badiu, îl găsești în Transilvania), ori îi cheamă Ciobanu etc. Sunt români care și-au pierdut naționalitatea și limba. Chiar și Voronin, dușmanul numărul 1 al României, în ciuda numelui, este român și vorbește românește. Îți dau un alt exemplu: cineva care se numește Lupu, este născut în Balta Brăilei, dar pe mamă-sa o chema Beganu! Explică-mi cum se face că cineva născut în Balta Brăilei are numele Bega din Banat, altfel decât prin transhumanță și prin mobilitate? De asta am spus eu *continuitate* este foarte bine, dar noi suntem continui și la sudul Dunării și la nordul Dunării.

Păstoritul este cheia vieții românești. Au spus-o O. Densusianu și I. A. Candrea. Acest păstorit nu cunoștea frontiere, nu cunoștea patriotism. Aș spune chiar mai mult: viața, structurile etnico-sociale ale romanității noastre românești, erau *regionalizate*: pe obști (romanii), pe „țări”, pe sate (ca la românii din sudul Dunării, încă și azi). *Patria, poporul* (român) etc. sunt concepte culte, târzii. Știi, de exemplu, că țăranul din Severin, pe timpul turcilor, făcea comerț cu turcii peste Dunăre, iar turcii îl făceau *ban*, îi dădeau *bănie*. Citește toată poezia noastră populară (mai ales baladele pastorale). Și să mai știi că țărani români (o spun textele populare!) i-au regretat... pe turci.

Dragă domnule Bogdan Țăra, fără elementele orientale turcești din limba română nu există o limbă română adevărată. Dacă vrei să mai adaugi elementelor slave încă o distincție față de romanitate sunt elementele orientale turcești, pe care le-a cercetat amănunțit Lazăr Șăineanu. După turci (chiar împreună cu ei), au venit și grecii (ortodocși, dar... fanarioți!), cu care familiile noastre de mari boieri s-au înrudit imediat. Îți dai seama că în *grădina* noastră, cea de la slavi, *trandafirul* e grecesc, *laleaua* e turcească etc. Spune-mi trei flori de origine latină la noi? Sunt câteva, dar pe câmp!

Carlo Tagliavini a spus că există *Romania antiqua* și *Romania nova*. Prin aceasta din urmă, se gândea la America latină și la regiunile Africii în care se vorbește franceza, adică acolo unde s-au extins limbile romanice prin cuceriri coloniale. De la el am preluat și eu ideea. Dacă vrei acum să conturezi lumea latină, trebuie să iei tot mapamondul, dar asta este *Romania nova*. În afară de asta, există și *Romania antiqua*, adică cei de aici, din Europa: Italia, Spania, Franța etc. Ei bine, romanitatea românească include și *Romania antiqua* (Transilvania) și *Romania nova* (restul românității). Latinitatea a pierdut mult: s-a pierdut Panonia, sudul Germaniei. Știi că în sudul Germaniei sunt Munții Taunus și există zone unde au fost tabere romane, care se numesc și acum *Kaiserslautern*, *Römerlager* etc.

– Köln este vechea Colonia...

– Exact! Adică acolo a fost *limes*-ul de nord, ceea ce a fost la noi, față de Balcani, Dunărea. S-a pierdut mult și, cu toate acestea, urme, dovezi (vestigii) au rămas. Misterul nostru este: cum am putut noi să rămânem latini, iar în Dalmația, Noricum, Panonia latinitatea să dispară. Dacă vrei un argument împotriva „vidului” presupus din Transilvania (adică „plecarea” romanofonilor) este foarte simplu. E un argument pe care nu l-a folosit nimeni: Transilvania are elemente latine și romanice, atâtea câte sunt, *Crișul*, *Mureșul* etc., care în Panonia nu există. Scurt! Deci în Panonia slavii și maghiarii au venit și au făcut *tabula rasa*, au distrus tot; la noi, elementele topice latine au rămas. Cum au putut să rămână, fără să fi existat o populație romanofonă? Din cauza asta n-au făcut niciodată corp comun Panonia cu Transilvania. În sec. X-XI, nou-veniții au ajuns pe un teren deja romanizat: al nostru!

– Există și ideea inversă: populația romanizată a venit și s-a așezat în Transilvania...

– Asta susțin ei (ungurii, n.n.) și caută argumente împotriva a ceea ce noi numim „continuitate daco-romană” (nu fără a exagera realitățile istorice)! Dar cu slavii cum crezi că s-a întâmplat? Au venit slavii, s-au

așezat, s-au format colonii slavo-române, au fost și colonii române și, până la urmă, treptat, s-au apropiat. Au fost probabil și minorități care s-au dizolvat în comunități mai mari.

Deci asta este *Romania antiqua* pentru noi, dar cealaltă parte, de la Carpați până la Odesa și mai departe, adică *Romania nova*? Această *Romania nova* am făcut-o noi, românii. **Deci noi am fost purtătorii limbii Romei acolo unde Roma nu a mai ajuns să cucerească.** Dar am „transportat” limba română! „Limba noastră cea română”, cum spun basarabeni, a ajuns ca „limbă a Romei” până acolo. Dar în structura limbii române „transportate” a fost loc și pentru alte elemente non-romanice. Și suntem singura limbă romanică care se distinge prin elemente nu numai neromanice (slave, maghiare), nu numai neromanice prelatine, ci și prin neromanice ulterioare, turco-grecești. Și atunci stai și te întrebi ce putere de expansiune, dar și ce rezistență uriașă are această limbă a noastră... Trebuie înțeles totul prin *languages in contact* și nu prin *adstrat*, *superstrat* etc. lucrurile astea învechite, superflue. Dacă noi avem acum o datorie, este să spunem adevărul despre istoria limbii și a poporului României. A venit momentul adevărului. A venit momentul în care eu să spun: Da, suntem o latinitate! Dar o „altfel” de latinitate: bineînțeles „genealogică” (și *genealogică* înseamnă o latină moștenită), dar și o latină care, de-a lungul vremii, s-a amplificat și s-a îmbogățit cu elemente noi, non-latine, din contactele cu limbile Orientului, rămânând însă tot latină. Adică eu, practic, vorbesc limba mamei și a tatălui, numai că limba pe care o vorbesc eu față de tata și de mama nu este numai limba lor latină, ci, în ea, apar și alte elemente ale vieții mele. Fiecare generație introduce în limbă cuvintele specifice ei, astăzi însă, în treacăt fie spus, în limba română este un haos enorm, dar cu toate acestea, așa cum e, lexical și sintactic, din punct de vedere al structurii, latinitatea nu a cedat deloc.

– Să fie oare și o virtute a limbii latine, care este atât de asimilatoare?

– Există, după d-ta, limbi „virtuoase”? Mă îndoiesc! „Virtutea” limbii latine am văzut-o eu la Narbonne, aici în Gallia Narbonensis. M-am dus eu, romanist sosit din România și din Italia, să văd Narbonne! Ce văd acolo? În Narbona, în centru, este un perimetru cam 6 pe 6 sau 6 pe 4 metri, unde sunt niște cărămizi și ceva *pavimentum*, care ar trebui să fie din epoca romană. Peste ele, până sus sunt, bineînțeles, construcții numai din evul mediu. Ce a rămas din epoca romană? Uită-te aici, în Paris (Lutetia), la Cluny, vezi dărâmăturile alea și spune-le francezilor ce valori antice, trecute, au ei acolo! Să lăsăm deoparte fantezmele acelei *virtus romana rediviva*...

– Eu vorbeam de o *virtute* a limbii latine, puterea ei asimilatoare. Latina preluase, de exemplu, elemente lexicale din greacă, pe care le-a latinizat...

– Latina, aici, în Occident, a fost apărată – promovată chiar - de Biserică. La noi cine a apărat latina? Auxențiu și alții până în secolul IV? Mai cunoști pe cineva, un latinist prin zona noastră după secolul IV, când știi foarte bine că în timpul împăratului Focas și Scythia Minor, care era provincie Bizantină, a trecut la greacă. **Noi suntem latini, dar suntem și greci, suntem slavi, suntem „orientali”, cu o puternică doză de romanitate.**

– Nu, eu vorbeam de o virtute inerentă limbii latine, aceea de a asimila, de exemplu, elemente de lexic din alte limbi, cum sunt cele de origine greacă, fără ca ea să-și schimbe structura. După aceea, latina, evoluând într-o limbă romanică, acea limbă romanică și-a păstrat această calitate...

– Da, dar a luat din greacă datorită superiorității limbii grecești. A luat și din oscă, și din sabină, a luat din toate astea și s-a îmbogățit lexical.

– Deci nu e un fapt particular pentru română să preia din greacă. Majoritatea limbilor au făcut-o mai devreme sau mai târziu.

– Sunt de acord. Dar nu uita: limba bisericii noastre, limba culturii noastre, din sec. XIII înainte, până în sec. XIX, a fost plină de termeni slavi și greco-bizantini. Noi am luat mai ales din aceste limbi cultura materială (ceea ce se numește *acculturation*) și în alte condiții. În Occident, latina a avut avantajul Bisericii. Pe noi ne desparte de Occident Biserica! Și asta ne va despărți mereu. Iată alt caz: *Catedrala Neamului!* Neam-ul nu este latin (este cuvânt de origine maghiară) și avea validitate mai ales în împrejurări multi-etnice, precum în Ardeal. Dar în „inima” României, nu *neamul*, ci *națiunea* ar fi avut o semnificație. Tot așa mă miră încercările unor intelectuali români de a demonstra că noi am avut o cultură latină, înainte de a ne constitui ca popor și ca limbă, înainte de etnogeneză.

– Francezii au preluat numele celor care i-au cucerit pe galoromani, numele francilor. Există vreo apropiere între situația lor și a noastră?

– Cu a noastră nu, cu a bulgarilor însă există. Au venit întâi slavii la noi și slavii au fost cucerți de bulgari, popor turcic, de la Volga. *Han, boier* astea sunt instituții turcice. Aceștia i-au cucerit pe slavi și pe urmă și-au pierdut limba, așa cum au făcut și francii, care i-au cucerit pe galoromani și pe urmă și-au pierdut limba.

– Au fost asimilați de populația romanizată.

– Totuși, în nord, dialectele franceze sunt foarte germanizate. În sud, nu. Cei de acolo sunt ca italienii. Ei îl au încă pe *e* final.

Revenind, spui de latină... Dar de ce nu s-a păstrat latina în Panonia, de ce nu s-a păstrat în Dalmația, de ce nu s-a păstrat latina în Sirmium, în Noricum? Tot latină era și în Aquileia, dar nu s-a păstrat. Nu este „virtutea” limbii latine! Este virtutea acestui popor care a știut să plece cu limbă cu tot sus, pe munte. Ceea ce spun aromânii: *părinteasca dimândare*. Ne-am păstrat-o ca pe un bun al nostru. N-aveam nimic altceva, n-aveam o vatră, n-aveam o patrie. Știi cu cine semănăm noi? Cu iudeo-spaniolii! Iudeo-spaniolii, când au plecat din Spania, au plecat cu ceea ce se numește *ladino*, limba lor latină. N-au avut toată viața lor decât iudeo-spaniola, limba lor de casă. Încolo, puteau să locuiască unde voiau! Noi n-am avut decât limba, noi n-am avut stat, noi n-am avut frontiere etnice și orașe, noi n-am avut nimic. Astea s-au făcut târziu.

– Pentru că n-am avut organizare.

– N-am avut! Dar, începând din 1330, au apărut „țările” românilor. Până atunci erau niște obști, „romaniile” lui Iorga. Ca să nu-ți mai spun că *Țara Românească* este o sintagmă denominativă de origine slavonă. Eu am spus-o undeva. *Țara Românească* este o creație juridică slavă. Se numește *Vlaška Zemlja*, adică „Țara Românească”. Dacă ar fi fost în latină, ar fi trebuit să se numească *Terra Romanorum*. Dar numai în slavă există acest adjectiv genitival, cum e la noi *fecior boieresc*. Știi ce înseamnă *feciorii boierești*? Nu înseamnă „odraslele boierilor”, ci sunt „feciorii boierilor”, adică „slugile boierilor”. Elementul slav la noi este fundamental! Nu se poate fără slavistică. Și cu studenții, în primul an, am făcut slavistică. Aud că prietena mea, profesoara Liliane Tasmowski din Belgia (Anvers), îmi dă acum dreptate și se bucură că m-a cunoscut, pentru că am îndemnat-o să învețe slava. Ea este romanistă „pură”. Nu se poate face romanistică românească fără slavă. Au câștigat Petar Skok și E. Petrovici, poate și Matteo Bartoli, care au fost și slaviști și romaniști.

– Teoria *continuității* românilor în spațiul nord-dunărean, formulată și apărută cu insistență de majoritatea lingviștilor și istoricilor români, a devenit ușor desuetă ori credeți că ar trebui chiar abandonată?

– Se susține că romanitatea asta din nordul Dunării, în care suntem și astăzi, s-ar fi păstrat grație ei. **Nicidecum!** Fără „imigrații” din sudul Dunării, **masive** și **seculare**, n-am fi fost unde suntem astăzi. De fapt, chiar în Transilvania: partea crișană, partea maramureșeană și partea bucovineană sunt zone romanice-românești ulterioare, (mai) târzii. La mănăstirea Peri din Ucraina subcarpatică, biserica Sf. Mihail este închinată

Constantinopolului, patriarhiei de acolo. Ce legătură exista între zona aceasta, de nord, și Bizanțul ortodox? Foarte probabil, în aceste regiuni se instalase o populație de religie ortodoxă, care se recunoștea în subordinea Patriarhului ecumenic din Constantinopol. Fapt este că – după cât se pare – în Transilvania se conturează două zone: cea „interioară”, până la Apuseni și cea „exterioară”, la vest-nord-vest de Apuseni (Crișana, Maramureș). Și Tache Papahagi a relevat că între graiul din Țara Moșilor sau din Maramureș și graiurile dialectului aromân (sud-dunărean) sunt unele apropieri lingvistice (dacă nu mă înșel, ideea apare și la G. Ivănescu, cel care a construit catedra de lingvistică românească la Universitatea din Timișoara).

– Să fie „valorile” lui Philippide, cele considerate a fi venit din sudul Dunării?

– Probabil! Suntem o romanitate **țărănească!** Țărănească până în străfundul străfundului măduvei. Uită-te la toată literatura noastră populară!

– Să continuăm discuțiile noastre!

– Am căzut de acord că sintagma *latinitate dincolo de limite*, *latinitas ultra limites* sau, cum spun eu, *latinitate off limits*, mi se pare o formulă mai fericită, chiar dacă problema latinității noastre este o problemă destul de specifică, adică suntem o latinitate trecută prin filtre nelatine extrem de importante. Îți repet ceea ce îți spuneam înainte. Unde este latinitatea din Dalmația, din Noricum, din Panonia, unde este latinitatea din Moesia Inferior, Moesia Superior, unde este latinitatea din Scythia, unde este latinitatea din Armenia, din Palestina? A rămas această „misterioasă” (sau „miraculoasă”) latinitate românească, care a devenit romanitate românească, care a devenit română și care este unica moștenitoare a Imperiului Roman în Răsăritul Europei. Tot ceea ce s-ar spune de aici înainte: „limbă moldovenească”, „dialecte nelatine”, sunt toate lucruri absolut false. **Suntem singurii urmași orientali ai latinei romane.** Cu alte cuvinte, cu noi s-a amestecat tot ceea ce a fost nelatin în aceste zone, păstrându-ne totuși noi individualitatea, identitatea. Cum? **Abstrăgându-ne!** Adică rămânând în zone în care nou-veniții nu aveau acces: în primul rând muntele (cu plaiurile sale), în al doilea rând zonele de pădure și mai ales am avut avantajul că toate „hoardele”, toate valurile migratoare, care au trecut pe la noi, au făcut-o în mare viteză, cu excepția ultimului, care este valul slav, cu care avem mai multe lucruri în comun. Chiar arheologic există o cultură slavo-română. Cultura de la Dunăre, din secolul IX, e slavo-română. Întotdeauna am spus și o spun și acuma, dacă am avut o etnie aproape de noi, asta a fost etnia slavă, în toate zonele ei.

Gândește-te, noi suntem în contact cu slavii din secolul VI până în secolul XX. Paisprezece secole de contact cu slavii. Bineînțeles, te vei mira. Mai întâi sunt slavii care s-au instalat în Bulgaria, peste care au venit bulgarii, apoi sunt statele slave, care s-au creat în jurul nostru, adică sârbii... În secolele IX-X s-a creat statul bulgar, apoi statul sârbesc. Religia ne-a unit iar cu ei și am rămas așa, într-o anumită ortodoxie slavo-română. Cultura ne-au adus-o ei, pentru că, mai întâi, după cum știi bine, în zonele bulgare s-a scris cu caractere chirilice începând de prin secolul XIII probabil (a spus-o Ion Bogdan); pentru că semnele noastre grafice, adică semnele slavone grafice (e vorba de *ius* și de *ier*) au aceleași valori pe care le-au avut în bulgară, dar în bulgara secolului XIII. Deci la noi au intrat ulterior, prin secolul XIV. Nu mai vorbesc de literatura religioasă, bogomilii, toate fenomenele culturale pe care le-am avut în comun cu slavii.

– Cum de n-am învățat să scriem de la romani?

– Când să „învățăm”? În 165 de ani? Romanii au venit, au cucerit și au plecat fără să se preocupe de probleme de învățământ și de cultură! Poate că – așa cum spunea regretatul I. Fischer – să fi fost un învățământ elementar și atât! Ceea ce a rămas de la romani, cultural, este foarte puțin. Nici măcar de la cei care au venit mai târziu din sud și s-au instalat, adică romanofonii, dar ei, venind din sud, erau deja slavizați și grecizați. Toate deplasările de care am vorbit eu s-au făcut prin secolele VII-VIII-IX, adică după venirea slavilor. **O persistență romană, asta este numai în capul naționaliștilor noștri și în cântecele noastre considerate patriotice.** N-avem o persistență romană ca să sapi sus și să-l găsești pe Traian jos. Asta nu se poate. Găsești unele ruine, se găsesc cimitire, cum ți-am mai spus, până prin secolele V-VI. După cercetările care s-au făcut (Profesorul D. Protase a făcut ceva mai mult), ar fi așa: contactul cu romanitatea, cu latinitatea centrală, din Italia, s-a tăiat în secolul VII. Philippide spune că până în secolul VII, pe fostele drumuri care legau via Appia, care făceau legătura cu Roma, se mai găseau pietre funerare cu nume daco-romane, adică primul nume era dac, al doilea era roman, ale unei populații romanizate, care se ducea către Roma și murea pe drum. Se știe, de asemenea, că în Dobrogea, când s-a făcut Imperiul Roman de Orient, începând de pe vremea împăratului Focas (602-610 p. C.), Constantinopolul corespundea cu provincia numai în limba greacă. Deci, practic, noi, din secolul VII, am părăsit această superbă latinitate și am rămas doar cu un fel de resturi de latinitate numai prin munți, prin transumanță, prin baladele populare, adică n-am mai avut posibilitatea de a ne „cultiva” latinitatea altfel decât prin vorbire. Și de ce n-am avut? Pentru că nu ne-a mai încurajat, cultural, nimeni și nimic! În Occident a rămas latinitatea pentru că a venit Biserica. Ce-am avut noi? O biserică

grecească? Cel mai bun exemplu sunt aromânii. Știi că, în aromână lipsesc cuvintele *răstignire*, *rugăciune*? Acestea sunt cuvinte nord-dunărene și nu sud-dunărene. Dacă faci istoria creștinismului românesc, ies la lumină niște lucruri **uriae**. În primul rând, mă întreb dacă românii s-au născut creștini? **Exact, românii s-au născut creștini!** Fără nici un fel de îndoială! **Dimpotrivă, creștinismul precede românitatea.** S-ar putea, am spus eu într-un articolul apărut la Cluj, creștinismul să precedă și ocupația romană din Scythia Minor. Am văzut cum s-a propagat creștinismul. Pe malul Pontului! Acolo nu erau romani, acolo erau numai greci. Era normal să vină creștinismul pe linie grecească până acolo. Ceea ce ne-a venit prin Transilvania, este al doilea val de creștinism, cel latin. Din cauza asta, creștinismul din Dobrogea n-are nimic latinesc. S-au găsit inscripții și latinești (Haralambie Mihăescu și I. Fischer au vorbit despre ele) și grecești, mai multe grecești, decât latinești. Martirii care au fost descoperiți în martirologul creștin din Niculițel nu erau latini. Nu au nume latinești. Profesorul Emilian Popescu de la Facultatea de Teologie din București a studiat aceste aspecte.

După părerea mea, am mai spus-o, noi suntem creștini înainte de a fi organizație de stat, adică: întâi ne-am creștinat, pe urmă ne-am organizat social-politic. Poate chiar că după aceea au venit romanii etc. Toate aceste evenimente s-au petrecut pe la începutul sec. II (101-102 până prin 105-106 p. C.). De aceea apare, acum, ideea că am fost creștinați de apostolul Andrei. Constantin Daicoviciu spunea că monumente creștine în Dacia Romană nu s-au găsit înainte de secolul IV (dar el vorbea de Transilvania). Apostolul Andrei, care a trăit în prima sută de ani, a propovăduit pe meleagurile noastre. **Ne-am născut creștini.** Suntem, dacă vrei, ca și grecii, ca și evreii, ca și coptii, în primul val de creștinism. Suntem ca și italienii. Pentru că sunt două tipuri de creștinism: este creștinismul de jos în sus, al nostru, adică creștinismul ilegal, un fel de comunism ilegalist, și celălalt creștinism, de sus în jos, pe care l-au avut toate popoarele cunoscute de noi, chiar francezii de nord, dar mai ales bulgarii, rușii, polonezii, ungurii, slovacii etc., în care se creștinează șeful statului și îi obligă să se creștineze pe toți, prin ordin (cum era, înainte, cu carnetul de partid: nu-ți luai carnetul de partid, îți cădea capul). Așa s-a creștinat și Italia superioară, la Milano: ori te creștinezi, ori îți tai capul. Așa s-au creștinat rușii în 988, s-au creștinat polonezii în 989, ungurii, în anul 1000. Bulgarii sunt primii, să zicem așa, barbari creștinați. Noi suntem creștini fără nici un fel de problemă. De *când*? Nici nu poți să adaugi un *când*! Poți să spui numai că epoca noastră de creștinare merge profund spre originile creștinismului. Problema care se pune aici este să ne dăm seama că creștinismul românesc nu este legat de continuitate, de romanitate, de latinitate. Creștinismul este legat de propagarea credinței lui Iisus Cristos

la nordul Dunării și atât! La sciți (Scythia Minor, în grecește). Abia după aceea a venit, pe linie occidentală: Dalmația, Sirmium, Sarmizegetusa, probabil prin secolele II-III, în latinește. Și acolo, în Transilvania, sunt câteva vestigii creștine (*ego, Zenobius, votum posui* ș. a. m. d.). Dar, bagă de seamă, creștinismul din Transilvania are monumente, creștinismul din Dobrogea are și martiri! De ce are creștinismul din Dobrogea martiri și n-are cel din Transilvania? Pentru simplul motiv că trupele romane s-au retras și, când Dioclețian, în secolul III, a început persecuția creștinilor, erau creștini numai în Dobrogea, iar în Transilvania nu mai erau trupe romane, stat roman. Din cauza aceasta nu putem cunoaște organizarea creștinismului primar în Transilvania. N-aveam centre cum aveam în Dobrogea. Aici era Tomisul. Emilian Popescu a făcut și o listă a primilor episcopi de Tomis, care țineau, bineînțeles, de Constantinopol. Noi am avut de îndurat și episodul conciliului de la Niceea (325). Wulfila era bizantin niceean, dar după aceea a devenit arian, Auxențiu, scriitorul, era arian, Sava Gotul era, se pare, bizantin; poate că și pentru acest fapt l-au omorât căpeteniile goților. Creștinismul nostru este al goților, al grecilor. Și, bineînțeles că este și creștinismul latin. Mă vei întreba unde sunt elementele din slujba religioasă grecească? Nu există, n-avem! Singurul care ar fi putut să fie, am mai spus-o, este acel *Chiraleisa*, care ar fi *Kyrie eleison*. Dar ce poți să știi! A rămas creștinismul latin, îmi vei spune. A rămas, dar creștinismul latin a venit ulterior. Stai și te gândești că creștinismul latin de care vorbim noi a venit prin Aquileia, prin Marea Adriatică (au spus-o P. Skok, Haralambie Mihăescu). *Basilica, Floriile*, toate astea sunt din secolul IV, V. Până și cuvântul *Dumnezeu (Domine Deus)* este ulterior. Adică, avem un creștinism primar, câteva cuvinte și pe urmă au venit toate cuvintele astea care formează terminologia creștină... **Nu putem face din creștinismul românesc o dovadă a continuității românești în Transilvania!** Putem să spunem că am fost creștini. Nu știm nici măcar cu cimitirele acelea creștine cât sunt de latine. Parcă goții creștinați nu se puteau îngropa acolo? Îmi aduc aminte de niște replici ale ungarilor. Eu am fost întotdeauna atent la ce spun adversarii noștri despre noi. Ladislau Gáldi își punea întrebarea: în ce măsură, în Transilvania, sunt cimitire cu latini? E adevărat că nici nu trebuie să acceptăm tot ce spun ungarilor care susțin că, în definitiv, câteva monumente nu fac dovada continuității. Ei spun că și în Norvegia s-au găsit inscripții latine care nu sunt latine. Nu e așa! Aici este un răspuns foarte clar! Dacă într-o zonă au fost latini și s-au găsit inscripții latine, poți să presupui că, într-adevăr, acolo este o continuitate latină. Dar în Norvegia le-a adus valul, le-a adus călătoriile, le-a adus altceva. Așa e cazul și la noi cu cetatea Bărboși. Dar acolo unde a fost o ocupație romană, ca în Dacia, este cu totul altceva! Acolo se poate vorbi de vestigii creștine romane.

Vezi, deci, că nu este vorba de a contrazice latinitatea sau continuitatea noastră. Dar astăzi, în libertate, este necesară o cercetare arheologică clară, aprofundată, a vestigiilor latine în Transilvania – creștine, precreștine, post-creștine. Dumneavoastră, cei tineri, aveți această sarcină, deoarece de la noi, bătrânii, vorba lui bietu' Negruzzi, „ruginiți în rele”, e foarte greu să mai scoți ceva. În ceea ce mă privește, pot să spun, cu puțină mândrie, că, dacă am făcut ceva, a fost să „șterg colbul de pe hrisoavele bătrâne”, adică **am încercat să regândesc totul.**

– Continuați!

– Păcat că nu mai am eu contact cu voi, cei tineri! Am fi putut vorbi despre întrepătrunderea dintre latinitate și non-latinitate, de exemplu, în cultura noastră populară. Pe vremuri, o bună savantă, o etnologă de la București, Zamfira Mihail, a cercetat, într-o serioasă lucrare (de doctorat) termenii portului popular românesc. Am scris – pe vremuri – o recenzie la cartea ei. Știi ce am observat? Portul românesc are următoarele caracteristici: *cămașa, ițarul, ia, brâul* sunt sau autohtone sau, *cămașa* – odată, un obiect de lux, latine. De aici încolo, totul este slav sau turcesc. La fel și mâncarea. Am încercat să dau unei doctorande – tot pe vremuri – să cerceteze termenii alimentației noastre. Știi ce mâncau strămoșii noștri? Mâncau: *zamă*, termen grecesc, existent și în lat. *zema, frigeau* (*a frige* < lat. *frigere* n.n.), pe *coctorium*, adică „cuptor” și, bineînțeles aveau *carne, lapte, pâine* (nu *pită*). De aici înainte, nimic latinesc: *prăjeala* e slavă, *gătitul* e slav, toate sunt slave. Nu mai vorbim de *ciorbă*, care este turcesc, și de celelalte. Și aici ne dăm seama ce și cât ne-a rămas de la romani. Câteva resturi... Meritul principal al romanității românești este că aceste resturi le-a păstrat cu gelozie și pe urmă le-a înmulțit mereu cu alte cuvinte, dar rămânând mai departe în interiorul structurilor latinești. Adică, noi am împrumutat *supa* și *ciorba*, dar le-am dat desinența *-illa*. *Peștele* îl avem din latină, dar toate denumirile de pește de apă dulce sunt slave. Dacă încercăm să vedem în amănunt ceea ce ne-a rămas de la slavi și ceea ce ne-a rămas de la romani, atunci să-mi spui ce raport exista între latinitate și slavitate. Comparația cu italiana arată întotdeauna că româna „seamănă” (cel puțin pentru italieni!) cu limbile slave... De aceea, **este nevoie de discuții multe, lungi, cu cărțile pe masă, în biblioteci.**

– Ajunseserăm în secolul al VII-lea. Aș vrea să vă întreb ce limbă se vorbea atunci la nordul Dunării? De asemenea, dacă la venirea slavilor româna era o limbă deja formată sau parțial formată?

– Slavii au venit în secolele VI-VII. Au venit, au trecut și s-au așezat în părțile de deal și de câmpie. S-au așezat și au început să conviețuiască

cu enclave românești. Pe atunci exista o limbă „daco-romana”. Cu ajutorul slavilor s-a constituit, treptat, ceea ce se numește astăzi *limba română*. Latina „orientală” s-a transformat, trecând prin gura slavilor. Gândește-te că până la venirea lor, strămoșii noștri spuneau *schiu* (< lat. *scire*, n.n.), iar apoi au spus *știu*, spuneau *pasche*, iar apoi *paște*. Adică, în grupul consonantic *-șt-*, sunt elemente ce au fost aduse de slavi. Nu mai vorbim de iodizarea lui *e* inițial și altele. De exemplu, alternanțele morfologice. Până n-au venit slavii, noi nu puteam să spunem *ladă-lăzi*. Noi trebuia să spunem *ladă-lădi* sau *zăpadă-zăpădi*, pentru că alternanța *d-z* la substantive este de origine slavă. Spuneam însă *mânz-mânji*, *obraz-obraji*. De ce? Pentru că fonemul *-ž-* exista și în substrat. Pe urmă, nu-l aveam pe *h*, n-aveam consoanele muiate. Spuneam *lupí*, cu *i* silabic (ca în italiană). A trebuit să vină slavii pentru ca să pronunțăm *lupi*, cu *i* scurt, non-silabic. Vorbeam un fel de limbă ca cea italiană din secolul VII-VIII, un fel de latină târzie. Când au venit slavii, au dat culoarea slavă. Cum spune un profesor român, care a trăit la Paris, Bazil Munteanu, slavii au dat *le clair-obscur* „clar-obscurul” limbii române. Întreabă-te cum era credința creștină înainte de venirea slavilor, când toate cuvintele noastre de ritual sunt slave. Îl aveam pe *preot* din latină, dar nu-l aveam pe *popă*, slav, aveam *rugăciune* (numai noi, în nordul Dunării). Suntem singura limbă romanică ce are două cuvinte pentru noțiunea de *sacerdos*: *popă* și *preot*. Suntem singura limbă romanică ce are două cuvinte pentru noțiunea de *sanctus*: *sânt* (din *Sânt Nicoară*, *Sâ(n)medru*) și pe *sfânt*. Suntem singura limbă romanică în care se întrepătrunde latina cu slava: vezi cazul lui *așijderea* (< *ași-žde-re-a*), adică o construcție latino-slavă (probabil de dată românească), o formă slavo-latină. Pot spune că fără slavi eram șchiopi de un picior. Deci, româna s-a constituit prin secolul VIII, după ce au trecut slavii. Asta e de discutat: *slavo-roman* sau *romano-slav*? Românii îi imitau pe slavi sau slavii pe români? Nu mai știm. În general, se spune că slavii au învățat românește.

Mai este ceva. Nu trebuie să vedem influența slavă **cantitativ**, cum a făcut Pușcariu și cum se face până astăzi: socotim element cu element ceea ce a rămas de la slavi: vocativul etc. De la slavi a rămas *a se ruga* în loc de *a ruga*. Suntem singura limbă romanică care **ne rugăm** lui Dumnezeu. Ceilalți toți *roagă* (fr. *prier* < lat. *precare*). Deci, sunt elemente calitative, nu cantitative. Cazul alternanțelor fonetice. Îmi aduc aminte, când învățam rusește și mă gândeam: uite, exact ca în română, au și rușii alternanțe de felul celor din limba noastră.

– Care au fost factorii determinanți ai procesului de „reromanizare”, de „relatinizare”, sau, cum spuneai Domnia voastră, de „occidentalizare” a limbii române literare?

– Ca să vorbim de factorii de reromanizare, relatinizare ș.a.m.d. a limbii române, a rămâne în interiorul limbii române, al lingvisticii române, nu este suficient. În al doilea volum al cărții mele despre *Individualitatea limbii române...*, când am vorbit despre „occidentalizarea limbii și culturii românești”, am făcut, mai ales, extinderea limitelor acestui fenomen: și lingvistic și extralingvistic. Eu îmi asum responsabilitatea lărgirii conceptelor lingvistice. Nu există limbă fără o cultură, fie că e populară, fie că e cultă. Nu putem vorbi de o limbă *in abstracto*. Oricât ar fi de axată lingvistica pe studiul limbii, cu lingvistică internă, lingvistică externă... astea sunt, la ora actuală, lucruri depășite, cel puțin de mine. Pentru mine **există** dincolo de o lingvistică **internă** și o lingvistică **externă**, tot așa precum **există** o lingvistică **diacronică** și alta **sincronică**. O adevărată cercetare lingvistică nu se poate „refugia” numai în structurile lingvistice. Fenomenele se întrepătrund. Fenomenele de limbă sunt ultimele din fenomenele mari ale istoriei. În primul rând sunt, bineînțeles, fenomene sociale și istorice. Ce înseamnă „reromanizarea” de care vorbea Pușcariu, denumită pe urmă „relatinizare” de către Graur, termen cu care nu prea sunt de acord? Însemna pătrunderea neologismelor în limba română cultă. Adică, în loc să spui *prilej*, spui *ocazie* etc., în locul unor cuvinte orientale să ai cuvinte occidentale. Așa cum spunea poetul (meu) romantic (vezi *Primii noștri dramaturgi*): „Nu-mi vorbi turco-grecește, că-ți răspund evropenește”. Impactul pe care l-a avut *Evropa*, *Europa* pentru intelectualii nou apăruiți (cu oarece cunoștințe de limbă franceză și limbă italiană) a fost caracteristic pentru cultura românească, începând din Transilvania de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, dar mai ales în Valahia secolului al XIX-lea (mai cu seamă către mijlocul secolului al XIX-lea). Această „europenizare” a schimbat profund toată cultura românească și, implicit, limba culturii. Sigur că, dacă îi luăm pe Alecsandri, pe Alecu Russo, pe Nicolae Bălcescu, chiar pe Ion Ghica, vom găsi elemente franceze, italiene în limba lor. E normal, pentru că ei vorbeau franțuzește, fuseseră în Franța, Amfilohie Hotiniu (secolul XVIII) folosea neologisme italiene, pentru că tradusese o geografie din italiană. Cu alte cuvinte, contactul cu cultura occidentală, romanică, ne-a romanizat mai intens. Dar, în limba culturii, există o problemă pe care, la timpul oportun, eu nu am luat-o în considerare. „Occidentalizarea” noastră nu-i numai **romanică**. Și influența germană în Transilvania, mai ales în Banat, a introdus termeni occidentali. Ideea pe care, cu pricepere, a introdus-o doamna Maria Sitaru din Timișoara într-o recentă lucrare este o sugestie prețioasă, de care trebuie să se țină seama. De aceea, alături de „occidentalizare”, drept ar fi să se numească și „modernizare”. Istoricii pun problema astfel. Adevărul e că aceste concepte se suprapun, în sensul că e vorba și de o modernizare și de o occidentalizare în sens european. Eu cred că am studiat fenomenul în

amănunt. Pentru asta, trebuie să vă trimit la volumul meu, *Primii noștri dramaturgi*, pe care l-am editat în 1956 și a fost reeditat în 1962, împreună cu regretatul Liviu Călin și cu Florin Tornea, un literat. Cine citește piesele de teatru din vremea aceea (am și scris în *Individualitatea limbii române*, volumul II) își dă seama ce a însemnat epoca începutului de veac XIX. În perioada de tranziție de la 1830 la 1848, s-a petrecut tot ceea ce se numește procesul de „reromanizare”, de „relatinizare”. Bineînțeles, l-au început cei din Școala Ardeleană și l-a terminat, dacă vrei, Minulescu. Întâi italiana, apoi franceza și, bineînțeles, într-un fel, limbile germanice. Care sunt factorii de reromanizare? Asta este o întrebare foarte strâmtă. Totul, toată societatea românească, chiar de la 1800, de la dicționarul lui Budai-Deleanu, dicționarul de la Buda, și până la 1866-1870 când, de bine de rău, s-a mai stabilizat limba românească, totul concordă spre *reromanizarea, europenizarea, occidentalizarea, modernizarea* limbii și culturii românești. Este adevărat că totul se petrecea la nivel de elite, la nivelul limbii culturii. Este adevărat că, pe vremea lui Samuel Micu și chiar pe vremea lui Bălcescu, țărani nu vorbeau ca în *Românii supt Mihai Vodă Viteazul*. Este adevărat, fluviul acesta subteran, care se numește limbă română vorbită, populară, țărănească rămânea puțin influențat de ceea ce se petrecea sus, la suprafață, la elite. Dacă luăm, de exemplu, *Graiul nostru*, culegerea de dialectologie, de limbă vorbită, a lui Densusianu, Speranția și Candrea, avem o imagine de vorbire țărănească. Nu este nici o legătură între cum vorbeau ei la 1900 și cum se scria tot atunci la „Viața Românească”, cum scriau Dimitrie Anghel și alții. Avem, deci, un fenomen de suprafață și de elite. Cât a fost de profundă această reromanizare, europenizare, occidentalizare și modernizare în societatea românească este încă o problemă importantă, care rămâne de cercetat. Căutați neologismele în vorbirea țaranilor din sec. XIX (mai ales până în 1870). Dacă fac o paralelă cu alte limbi romanice, de exemplu italiana, îmi dau seama că limba literară italiană s-a extins, după 1870, foarte puțin asupra dialectelor. Mergând în Sicilia și ascultând limba literară italiană de acolo, ne dăm seama că limba literară din Sicilia este idiomul sicilian. La Napoli, se vorbește dialectul napolitan – sau cu accent napolitan, în Calabria se vorbește cu accent calabrez. Este o discuție, la televiziunea italiană, unde se aude un accent de la Roma, care îl contrazice pe cel de la Firenze etc. Mă refer la limba vorbită. Dar limba scrisă s-a fixat. În Italia, limba literară s-a fixat de mult. Câți vorbesc limba literară, fixată, e cu totul altceva. Deci să ne înțelegem: factorii de reromanizare, europenizare, occidentalizare sau modernizare sunt factori sociali, culturali, istorici și, în ultimă instanță, lingvistici, dar lingvistici la nivelul culturii.

Conceptul de *limbă romanică*, eu l-am depășit de mult. Am spus, bineînțeles, că limba română este o limbă romanică, dar am văzut limba

română ca limbă romanică în ceea ce eu am numit „romanitatea românească”. Este conceptul care îmi aparține. *Romanitatea românească* este, de asemenea, un fenomen cultural, istoric, social și, desigur, lingvistic. Noi vorbim o limbă romanică într-un context cultural care nu este romanic, într-o epocă în care n-a fost legată de romanitate. Cum am spus de mai multe ori: „o romanitate *off limits*”. Suntem romanici, vorbim o limbă romanică, dar problemele se pun cu totul special. Avea dreptate Alf Lombard când vorbea de „al patrulea picior al mesei”. Adică, toate limbile romanice occidentale au unitate, au cultură comună și, deodată, treci dincoace, ai trecut puțin de la Viena spre Răsărit și găsești o limbă romanică de cu totul altă natură, cu elemente slave și, în general, cu foarte multe elemente non-latine. **Noi suntem o latinitate cu numeroase elemente non-latine.**

– În ce măsură varianta cultivată a limbii române actuale stă sub semnul latinității și al romanității occidentale?

– Varianta actuală? Adică ceea ce se scrie, sau ceea ce se vorbește astăzi? Ce problemă grea! Dacă e vorba de ceea ce se scrie, adică de limba culturii, cum îi spun eu, în ultima vreme au intrat aici foarte multe franțuzisme și, mai ales, anglicisme. Pe mine m-a mirat, de exemplu, că înainte se vorbea de *lăzile de gunoi ale istoriei*, iar acum se vorbește de *pubelele istoriei*. M-a mirat că a apărut verbul *a accede*. Știam că verbul era *a avea acces*. Ca să nu mai vorbesc de stupidități de genul lui *a lectura* (*a face lectura*), care vin din lumea editorială. Interesant este că, eu m-am luptat cu *a lectura*, prin 1977-78, când făceam cronică limbii la „România literară”, l-am condamnat, dar degeaba, fără nici un fel de efect. Știam bine că degeaba condamnă lingviștii unele forme eronate, pe noi, nu ne ascultă nimeni. Gramaticienii vorbesc în zadar, nu îi ascultă nimeni. A fost unul care s-a numit Probus, care a crezut că *oricla* trebuia corectat în *auricula* și nu l-a ascultat nimeni, că tot *oricla* a intrat în toate limbile romanice. Nu se poate face limba cu gramatici. În ceea ce privește varianta actuală mai este și ceea ce a spus cineva: **o „țigănire” a limbii române**. Se constată o **decădere** mare a limbii române. În țara asta turcită, am observat că până și cântecul ăsta nenorocit, *manea*, este luat din limba țigănească... Nu mai vorbesc de *gagică*, de *mișto*. Nu mai vorbesc de atâtea și atâtea cuvinte care vin din limba *rromilor*, cum se spune astăzi, din limbă neîngrijită. Ziarele scriu fiecare cum dă Dumnezeu. Îmi aduc aminte de Alexandru Graur pe timpul comunismului dur, care afirma că dictatura a avut un rol: a fixat în ziare o limbă corectă și supravegheată, față de cum se scria altădată. Acum ne-am întors la „altădată” și scrie fiecare cu picioarele.

– Prin ce se individualizează româna literară în raport cu celelalte limbi de cultură neolatine?

– Am spus prin ce se individualizează: printr-o contribuție non-latină **foarte puternică**. Și se mai distinge prin constituirea ei tardivă (în jur de 1850). Adaug: și printr-o apropiere evidentă de limba vorbită, obștească. În ceea ce privește structura, elementele constitutive, se remarcă cele de origine orientală. *Romania antiqua*, adică *Romania veche, latina*, a fost îmbogățită, lexical, cu elemente grecești, mai ales o dată cu creștinismul. *Romania graeca*! Mai este și *Romania *slavica (sclavica)*! Și ea a contribuit la formarea limbii române. Dar, după ce a devenit limba română împreună cu toate aceste componente grecești, slave, bizantine, presiunile non-latine, orientale, asupra limbii române nu s-au terminat. În primul rând, există turcismele despre care scriam într-un articol din „România literară”, nr. 19 din 2003 (acum, articolul este publicat *in extenso* în vol. IV din *Individualitatea...*). Turcismele din limba română, pe care le-a studiat acest geniu care a fost Lazăr Șăineanu, nu sunt elemente străine de limba română. Nu se poate face purism cu turcismele când *dușumeaua, odaia, cașcavalul, rahatul, zevzecul* să nu mai vorbim de celelalte, fac parte din limba noastră de fiecare zi. Există o *Romania turcica*, cu toată părerea de rău pentru prietenii mei care sunt neaoșiști. Și în sfârșit, fără nici un fel de teamă, pentru Ardeal, trebuie să presupunem o *Romania hungarica*. Da, există o *Romania hungarica*: influența, presiunea limbii maghiare asupra dialectelor din Ardeal, mai ales asupra vorbirii de acolo. Ca să nu mai vorbim de *oraș, vamă* etc., pentru că maghiarii, în prima parte a influenței lor, au avut și acest talent de a ne moderniza. Te-ai gândit vreodată că *vamă, oraș, hotar* sunt elemente de origine maghiară? Te-ai întrebat de ce le-am luat de la maghiari? Tocmai pentru că ei aveau delimitări spațiale administrative în lumea lor *europeană*, pe care le-au dat și strămoșilor noștri țărani. De aceea *oraș* este peste tot, de aceea *hotar* e peste tot. De aceea avem elemente maghiare de circulație totalmente generală. Dar avem și elemente maghiare restrânse numai la Ardeal. *Romania hungarica* este absolut existentă. Îmi aduc aminte că profesorul Al. Rosetti a vrut să scrie despre raporturile cu ungurii, dar, neștiind ungurește, n-a putut să facă prea mult. Nici unul dintre lingviștii din România nu a putut să întrunească toate calitățile necesare pentru a fi un bun cercetător al elementelor maghiare din română. Bineînțeles, cu atât mai puțin eu, Alexandru Niculescu! Ca să fii un bun romanist în România, trebuie să știi slava (o știa Petrovici), trebuie să știi, bineînțeles, turca (o știa Șăineanu), trebuie să știi maghiara (o știa tot Petrovici). Petrovici a fost singurul care a fost mai „multilingvist”, mai multicultural. Bineînțeles, trebuie să știi grecește și, desigur, latinește. Cu limba latină, cu *lupus-lupi*, în România nu faci nimic, dragul meu. *Lupus, lupi, lupo*, astea sunt noțiuni simple, pentru copii. Tot așa de simplistă este și afirmația „noi suntem latini”, care are valoare de simbol, dar nu este o

afirmație realistă. E naiv să credem că, săpând sus în Cluj, găsim jos Napoca sau săpând la Sarmizegetusa îl găsim și pe Decebal. Sunt exagerări! O spun cu toată răspunderea, sunt fantasmе! Afirmații, bineînțeles, moștenite din străbuni, scoase de către străbunii noștri pentru diverse motive, fie de apărare, fie de orgoliu național, în Transilvania, nu în scop *naționalist*, ci *național*. Dar, ulterior, au fost mistificate, manipulate și instrumentalizate de cine a vrut și pentru ce a vrut. Ideea aceasta că limba română s-a alcătuit înaintea venirii slavilor, care a pătruns și la Pușcariu, a avut-o și Candrea (mi se pare că și azi la Timișoara o au mulți) este lipsită de fundament. Înseamnă că nu se ține seama de ceea ce reprezintă structura limbii române, de ceea ce înseamnă consoanele muiate, de atacul iodizat sau labializat al vocalei (ceea ce a spus Petrovici), plus celelalte elemente sintactice. Cum e posibil o limbă **romanică** în care particula de afirmație să fie slavă (*da*), o limbă romanică în care numeralul *sută* să fie slav, o limbă romanică care, în loc să-l aibă pe *amare*, îl are pe *iubi*, despre care să spunem că nu are o importantă contribuție slavă în constituirea ei? Să știi că lucrul este foarte important pentru că, până acuma, **nu avem dovezi precise dacă romanii, romanicii, câți au mai rămas sau câți au mai venit, au luat deprinderi de pronunție slavă și au împrumutat elemente de limbă slavă sau dacă slavii s-au romanizat și și-au păstrat în romanica lor elemente slave**. Bagă de seamă, e foarte important și lucrul ăsta nu l-am spus eu, ci marele romanist Gamillscheg. El afirmă, repet ce am spus mai înainte, că slava la noi nu este superstrat, ci substrat. De ce? Pentru că slavii, învățând romanica, au păstrat în limba lor cuvinte ale căror valori afective le cunoșteau. Te-ai întrebat vreodată *a iubi, nevastă*, toată terminologia obscenă, de ce sunt toate de origine slavă? Cineva care știe ce înseamnă asta, sensul, conotațiile lor, numai acela a lăsat în latină cuvinte native. Știi bine că declarațiile de iubire, în general, se fac în limba ale cărei sensuri afective, conotaționale, le cunoști. De asta problema întrepătrunderii noastre cu slava, cum am spus într-o comunicare publicată în analele Congresului de lingvistică romanică de la Zürich, 1993: *slavo-romanic* sau *romanico-slav*, rămâne încă. Mai ales începuturile: secolele VII-VIII, pentru că pe urmă s-au despărțit apele foarte frumos.

Încă o dată, și cu asta vreau să încheiem discuția, **suntem născuți dintr-o încrucișare de drumuri**: drumul dinspre Polonia, spre turci, drumul dinspre Europa Centrală, Ungaria, Ardealul, Piteștiul, Giurgiu spre turci. Din cauza asta s-au numit primele noastre orașe *târguri* și nu *orașe*. Erau încrucișări de drumuri unde stăteau cei cu carele, cum sunt astăzi cu tirurile: mâncau, poposeau la Hanul Ancuței, spuneau, povesteau și plecau mai departe. **Am creat**, acesta este marele nostru merit, două *state* de-a lungul acestor drumuri: Moldova (pe drumul dinspre Polonia către Imperiul Turcesc) și Țara Românească (pe drumul dinspre Europa

Centrală, prin Transilvania, apoi spre Giurgiu, tot către țara turcească). Gândește-te că *târg* este în toată Țara Românească, toată Moldova are târguri, de la Târgu-Neamț etc., toată Transilvania are târguri: Târgu-Mureș etc., toată Muntenia are târguri: Târgu-Jiu, ș.a.m.d. Ce se întâmplă? Cu ajutorul feudalității maghiare, scăpați de ea în 1339, și Litovoi și Dragoș „și-a lui ceată, toți voinici cu fruntea lată”, au înființat state autonome, întrerupând fluxul comercial direct către țara turcului. Dacă vrei, pe noi ne-a creat comerțul occidentalilor cu turcii. Gândește-te: Brăila, Galațiul sunt toate create de turci. Brăila este și nume turcesc. E adevărat, Șăineanu spune foarte bine că sunt și cuvinte de oprobriu, pentru că turcii se comportau cu noi ca niște câini. Asta e altceva. Este adevărat că și noi îi trădam. Dar România noastră, romanitatea noastră, este o romanitate **orientală**, cum am spus înainte: **graeca-slavica-turcica-hungarica**. Și totuși, **romanitate**, în sensul că noi am adăugat la romanitatea veche, *România antiqua*, am adăugat, cum am spus în articolele mele, o *România nova*. Ce înseamnă *România nova*? Cum am afirmat mai înainte, am extins limba română înspre Basarabia, înspre Rusia, înspre Ucraina, înspre Bug... se vorbește pe acolo românește. Dacă vrei să faci astăzi harta limbilor romanice, ajungi cu limbile romanice până la Bug, chiar și mai departe, grație limbii române, „grație”, desigur, și deportărilor sovietice. În orice caz, noi am împins granița de răsărit a limbii române. Bineînțeles, aici sunt și probleme. Una dintre ele ar fi problema limbii române în Basarabia, dar asta e cu totul altceva: acolo-i „limba noastră cea română”.

– Credeți că limbile pot să dispară, mai ales astăzi, când engleza a devenit o limbă mondială?

– Ce întrebare! Dumnezeu, ca latinist, știi că latina a dispărut (spuneam mai înainte) „izgonită” de limbi mai noi sau transformată în alt idiom. Da, dispar! Problema, și în ziua de astăzi, este foarte delicată. În primul rând, limbile europene. Marile limbi europene de cultură sunt: franceza, engleza, germana și italiana. Engleza e intrată ultima. Înainte erau numai franceza, italiana și germana. La noi în țară, primele limbi de cultură acestea au fost: franceza, italiana și germana. De germană vorbesc mai ales pentru Ardeal, dar nu numai, din cauza Austriei. La acestea, secolul XX a adăugat, încet-încet, engleza, dar nu în dauna tuturor limbilor de care am vorbit. A adăugat engleza mai degrabă în dauna francezei. Germana, atât cât s-a vorbit, așa a rămas, prin Ardeal. Italiana s-a vorbit puțin, ca limbă de cultură, la noi în țară. Influența italiană și cuvintele din italiană au cam încetat o dată cu George Călinescu, care era ultimul care le mai folosea, cu Alexandru Marcu, vreau să spun în limba literară, dar în limba de azi s-au înregistrat numeroase italianisme (v. Florica Dimitrescu în „Revue roumaine de linguistique” XLII, nr. 5-6, 1997). Limba franceză

a început să-și piardă din supremație cam o dată cu al II-lea război mondial, iar acum își face loc limba engleză cu tot ceea ce înseamnă comerț, tehnologie ș.a.m.d. Dar, să ne înțelegem bine, **limba engleză a Marii Britanii este limba engleză vorbită în America**. Engleza americană se impune treptat. Din cauza puterii culturale, economice, comerciale, militare, imperiale a Americii, se cunoaște în momentul de față engleza. Situația este exact ca și în Franța, unde a doua limbă după franceză este engleza. Sunt cercetători **în Franța** care își scriu studiile în limba engleză. Se supără cei de aici (din Franța, n. n.) pentru că nu scriu exclusiv în franceză, dar franceza își pierde din eficacitate, din mondialism. Un cunoscut al meu, profesorul Claude Hagège, un mare lingvist pe care l-ai frecventat, preconiza ca, într-o anumită epocă, în toate școlile europene să se predea două sau trei limbi, în așa fel încât toți europenii să fie trilingvi, cu alte cuvinte, francezii să învețe germană și engleză, englezii să învețe franceză și germană, italienii să învețe franceză și germană, germanii să învețe franceză și italiană ș.a.m.d. Mi s-a părut o idee splendidă, dar, bineînțeles, nimeni n-a urmat-o. Această procedură ar servi la salvarea limbilor care dispar, pentru că nu putem concepe o lume care să vorbească numai englezește. Ar fi o sărăcire. Dimpotrivă, acum ar trebui, cum spunea „tovarășul Mao”, „să înflorească toate limbile”. Sunt limbile zonale, limbile „mici”, cum li se spune, de circulație restrânsă, care trebuie și ele cultivate. Nu în Franța, pentru că cei de aici sunt foarte naționaliști și exclusiviști în limba de stat, dar în alte părți se cultivă limbile regionale: corsicana aici, friulana la Udine, ce să mai vorbim de flamandă în Belgia, adică sunt astfel de limbi care își cer dreptul la existență. În lumea de astăzi, nu se mai poate trăi cu o singură limbă. Bineînțeles, se poate face comerț, se pot face călătorii, se poate face tot ce vrei, dar un intelectual trebuie să fie oarecum plurilingv. La Udine, acolo unde am fost profesor, sunt și colaborator extern al unui *Centro per il plurilinguismo*. Acolo se face plurilingvism și cred că asta e singura posibilitate. E adevărat, sunt limbi care nu își pot permite luxul de a fi de largă circulație, **luxul spun**, este limba maghiară, limba finlandeză, chiar limba noastră, dar și greaca, chiar limbile slave: sârba, slovacă... Dar gândește-te, acum se vorbește slovacă, slovenă, croată, sârbă, cehă, poloneză, ucraineană, lituaniană, letonă, estoniană. Acestea sunt toate limbi ale Europei la ora actuală. Nu le poți băga toate astea sub jugul limbii engleze.

– Credeți că limbile pot să moară?

– Sigur că mor limbile. Eu pot să-ți dau exemple numai din spațiul romanității românești. A murit – se poate spune – în primul rând, istroromâna, care mai este vorbită doar de cincizeci-șaizeci de persoane acasă. S-au împușinat și vorbitorii de meglenoromână, dialect din sudul

Dunării. N-aș putea spune că limba română în Basarabia, Republica Moldova, ar avea o prea mare șansă de supraviețuire. Depinde! Eu sunt foarte sceptic în ceea ce privește Basarabia. E adevărat că poporul păstrează limba română, dar este presiunea enormă a limbii ruse. Și să ne mai înțelegem ceva! Când ai o cultură în limba rusă, care este o cultură mare, o cultură uriașă în raport cu a noastră, când ai făcut o școală în limba rusă, unde ai început cu *Cântecul lui Igor*, cu Pușkin, cu Dostoievski, ce te faci cu Eminescu al nostru? E adevărat, l-am avut și noi pe Eminescu, este un poet foarte mare pentru români. Dar du-te și compară-l cu vârfulurile marilor culturi. Noi am mai avut ceva de suferit: **disprețul** marilor culturi. Prima cultură care ne-a disprețuit a fost cultura poloneză. Cultura poloneză ne-a **disprețuit**. Ne-a disprețuit și cultura maghiară, dar cultura maghiară se referea mai ales la Transilvania unde, într-adevăr, nu exista cultură, pentru că oamenii nu erau lăsați să aibă acces la cultură. Dar cu bulgarii, cu sârbii, ne-am ținut așa, cum să spun, *fifty-fifty*. Vreau să spun că limba din Basarabia, sub avalanșa acestei mari culturi care este limba rusă, poate să dispară, cum a dispărut, de exemplu, istroromâna sub presiunea limbii sârbo-croate. Dar să știi că nu numai limba română dispăre. Sunt și elemente de limbă italiană care dispar. Sunt regiuni de limbă italiană care și-au pierdut limba. Ca să nu mai vorbim, doar te ocupi cu limbile clasice, știi că limba latină din Panonia, din Noricum, din Dalmația a dispărut. Asta e tot **miracolul** românesc: într-o regiune care a stat 165 de ani sub romani se vorbește românește și nu într-o regiune unde au stat romanii sute de ani. Răspunsul este foarte simplu și l-am mai dat: pentru că strămoșii noștri locuiau sus, pe munți și s-au putut sustrage influențelor locale. Gândește-te la albanezi, care își păstrează limba dinainte de venirea romanilor, la basci, care păstrează limba preromană. La fel și ai noștri, și-au păstrat limba, abstrăgându-se din calea năvălitorilor. Pe urmă s-au întors și au făcut bucățița asta de țară. Mie mi-a plăcut expresia asta: *fuga din istorie*. Cred că între noi și istorie a fost un fel de fugă: când venea istoria peste noi, ne refugiam. De ce? Ca să scăpăm de istorie, ca să ne salvăm. Noi am fugit de istorie și ne-am salvat de istorie, pentru că dacă intram în istorie nu mai existam deloc acum. Ne amestecam cu nou-veniții cum s-au amestecat slavii cu maghiarii în Panonia. Profesorul Joseph Hermann de la Budapesta, latinistul, caută elemente latine în Panonia și le găsește cu greu. Cum să le găsească, pentru că au fost întâi acoperite de slavi, pe urmă le-au acoperit maghiarii. Ți-am mai spus: o distincție între latinitatea panoniană și latinitatea care a devenit romanitate românească, adică diferența dintre Panonia și Transilvania este clară. În Transilvania se păstrează elemente latine, în Panonia sunt vestigii rare („latinitatea panonică”) și abia-abia dacă se pot descoperi, pentru că au fost învăluite de alte elemente. S-au șters pentru că populația și instituțiile au dispărut. Și la noi, dacă vrei,

într-un fel, și în Oltenia a fost ocupație romană. Unde se mai vede? Latinitatea – intensă – a rămas în Transilvania, pentru că a avut mai multă putere de a se impune și de a rezista. Limbile rămân în măsura în care vorbitorii lor rezistă dezastrului. Gândește-te la aromâni: „părinteasca dimândare”; să vorbești limba părinților tăi. **Noi, românii, am fost agățați de limbă ca un funambul de funia pe care o are la îndemână. N-am avut decât limba.** Spațiul era al tuturor și al nimănui și al nostru, locul românității du-te și caută-l că-l vezi cum începe din Polonia și se termină în Grecia sau începe în Panonia și se termină la Bug. Cu alte cuvinte, noi n-am avut decât limba. Am repetat asta de multe ori. A mai fost un popor care a avut ca identitate numai și numai limba: iudeo-spaniolii. Iudeo-spaniolii eliminați din Spania s-au risipit prin Africa, au ajuns în Turcia, la Constantinopol, iar de aici, la Salonic. N-au avut în toată peregrinarea lor decât limba și religia mozaică. Ceea ce se numea acolo *ladino*, limba *iudeo-spaniolă*, cum s-a numit ulterior. S-au făcut lucrări mari despre asta. Ei au avut religia mozaică. Noi, românii, am avut religia creștină și limba. Și te recunoști ca ortodox fie că ești în Pind, fie că ești în Maramureș. Țsta este tot secretul supraviețuirii noastre sau, dacă vrei, al existenței noastre. Am mai spus: **noi am luptat pentru supraviețuire, noi n-am luptat pentru cucerire.** Cine n-a avut această motivație/putere de a lupta a căzut. Sau puteam cădea sub presiunea marilor culturi. **Norocul nostru a fost că n-am fost un popor cult.** Ne putea „omorî” cultura poloneză, cultura maghiară, cultura slavă (slavii ne-au slavizat, ne-au culturalizat în religie). Dacă ei se prăbușeau peste noi, pe coliba noastră de pământ, dacă se prăbușea Everestul, munții enormi care înseamnă cultura lor și mai ales cultura rusească, sigur că ne distrugeau. Să luăm cazul bisericii. Biserica din Republica Moldova este rusificată. Pentru că s-a prăbușit biserica rusească asupra ei și a rusificat-o. La un moment dat se vorbea rusește în biserica din Moldova. Gândește-te la ce putea să însemne la noi calvinizarea. Ne maghiarizam! Venea cultura maghiară peste noi și ne strivea. Ce au făcut românii? I-au ignorat pe maghiari, chiar dacă preconizau latinitatea, cu îndemnurile la practicarea limbii române în biserică pentru a fi și noi culți etc. Am preferat să rămânem inculți, dar să rămânem noi. Aici este tot **secretul!** N-avem nevoie de cultura voastră, pentru că ne dați cultură, dar, în același timp, ne luați și identitatea. **Noi am luptat mai mult pentru identitate, decât pentru cultură.** Gândește-te numai la cazul acesta: în Transilvania s-au creat școli calvine de valoare (Caransebeș, Alba-Iulia etc.). La Făgăraș, chiar soția lui Gheorghe Rákóczi I a instituit o școală – pare-mi-se, gratuită! – pentru copiii români. Este drept, sub administrație calvină. Rezultatul? Românii nu-și dădeau copiii la această școală! De ce? Au preferat să rămână fără instrucție școlară, decât să se supună reprezentantului confesiunii calvine – maghiare, adică

„intendentului” calvin și le era teamă de calvinizare. Dacă se calvinizau, cum s-a întâmplat prin Maramureș, aceștia, în unele cazuri, se despărteau și de românită. Gândește-te că numele Palfy, Kende și altele sunt nume de origine românească ale celor care s-au calvinizat. Dar Nicolaus Olahus, care a ajuns și episcop catolic? A trecut prin școli (teologice) înalte și s-a catolicizat. De asta în limba vorbită în Transilvania *a se catolnici* înseamnă „a trăda”, cum este *a se turci*. Noi avem aceste sensibilități. Ne-am conservat și prin refuzul inovațiilor. Poți să-mi dai ce vrei, n-am nevoie, vreau să-mi păstrez *părinteasca dimândare*. Am vorbit numai limba tatălui meu, nu limba vecinului, chiar dacă vecinul mă îmbracă în haine frumoase. Mulțumesc, foarte bine, ai dreptate. Dar când am cedat la hainele frumoase ale unei alte culturi, gata, am rămas și fără o identitate proprie. Ne-au „asimilat” – cum se spune. Incașii din America latină au cedat și, în consecință, s-au hispanizat, cei din Brazilia s-au „portughezizat”, la fel s-a întâmplat în Africa etc. În sensul ăsta, Claude Hagège are dreptate: **sunt limbi care dispar prin imersiune în altă cultură superioară, străină.**

– Dar, în viitor, ce credeți că se va întâmpla? Vom continua să fugim din istorie?

– De ce să „fugim”? Noi **suntem**, acum, în istoria Europei. Ce înseamnă, acum, a fugi de istorie? Cel mult ce fac țărani noștri fără cultură, ciobanii lipsiți, prin natura ocupațiilor lor, de cultură – care trăiesc viața prin anotimpuri de vară, de iarnă – în transhumanță – poate unii ca ei să ignore istoria actuală. Pe timpul lui Ceaușescu, o turmă de păstori cu oi, câini, măgari – adică o întreagă trupă în transhumanță, a nimerit, într-o noapte, în cartierul Primăverii al lui Ceaușescu. Alarmă! Securitate! Ei făceau drumul acesta din totdeauna, dar, acum, „greșiseră” direcția: în loc să treacă pe lângă București, au intrat în plin oraș. Veneau de la „baltă”, se duceau la munte, la păscut. Au luat-o, alungați, spre nord, către Băneasa... Nu aveau, bieții de ei, sensul istoriei actuale! Pe noi, cei ce avem o oarecare cultură, istoria, evenimentul zilnic, apariția și dispariția zilelor, anilor, evenimentelor ne marchează și ne condiționează. Pe ei, nu!

– Într-o Europă unită, din care vom face și noi parte, ne vom pierde identitatea ca popor?

– Să ne înțelegem. **Identitatea** trebuie să vrem să o păstrăm și, după ce o vrem noi, ea să fie acceptată și de ceilalți! Noi am voit-o și am luptat pentru identitatea noastră românească, atât în nordul Dunării, cât mai ales în sud (aromâni). În țările occidentale se luptă, mai ales în Franța, care este o țară foarte centralizată, pentru identitate (de exemplu în Corsica). Francezii nu vor să recunoască poporul corsican. Mai sunt și bretonii,

basicii. Bascii încă mai sunt puțin recunoscuți, dar nu limba! Ar trebui să fie școli în limba bască. Bretonii au încercat și ei să facă ceva școli în limba bretonă, corsicanii să nu mai vorbim. În Italia lucrurile au mers mai simplu. Aici, prin regiunile autonome s-au făcut comunitatea sardă, comunitatea siciliană, poporul din *Alto Adige*, adică sud-tirolez, regiunea friulană. S-au constituit anumite entități. Pe urmă, s-a mai întâmplat un fenomen de curând: fenomenul spargerii statelor multinaționale. S-a spart Cehoslovacia în Cehia și Slovacia, s-a spart Iugoslavia în mai multe părți, cu croați, sloveni, muntenegreni, macedoneni și sârbi. Polonia a rămas așa. Ce se întâmplă? Sunt state etnic unitare și lingvistic unitare, cum e statul polonez, care este unul singur. Nu se fac simțite etnii separate (poate puțini ucraineni). Și statul maghiar este uninațional. Dar, când ajungem la statele create după primul război mondial, făcute din bucăți, cum a fost Cehoslovacia, Iugoslavia (cum a fost într-un fel și România noastră) acestea erau cam șubrede și, brusc, ele puteau cunoaște mișcări etnice centrifuge. La noi nu s-a manifestat încă asta. Să știi un lucru: **nu este prea greu de dezmembrat o țară pluriethnică precum România!** Cum să nu fie ușor să dezmembrezi o țară care nici măcar o sută de ani nu are de când a fost reunită? Uită-te la Italia, care este reunită din 1870, deci are o sută și patruzeci de ani. Regiune autonomă într-o parte, regiune autonomă într-altă parte, deci descentralizare. Uită-te la Franța, care își apără centralizarea. Și în cazul nostru, **ideea de a păstra o unitate a statului român este absolut esențială pentru supraviețuirea românească.** Altfel, ne dezagregăm în părțile din care am fost formați. Singurul lucru care rămâne clar este voința acestui popor, a acestei comunități românofone de a se uni în jurul unei identități etnice.

– Cum se explică faptul că românii s-au unit atât de târziu într-un singur stat, deși știau că aparțin aceluiași neam?

– Când au ocupat Ungaria, **turcii** și-au dat seama că Ungaria e una, Voievodatul Transilvaniei e alta, și atunci au dat voievodatului Transilvaniei același regim politic și economic de *raia*, de protectorat, pe care îl avea și Muntenia, și Moldova. Turcii au ținut cont de unitatea de limbă și de credință ortodoxă a românilor de dincolo și de dincoace de Carpați. În autonomia principatului Transilvaniei (1541) s-a născut Reforma, datorită turcilor! Turcii au făcut o separație între maghiari și transilvăneni; Timișoara, Buda erau pașalâcuri, Transilvania era principat autonom sub turci. Ungurii mai rămăseseră cu o parte din Slovacia, în jurul orașului Poszony. Acolo se duceau și se încoronau într-o regalitate ideală. Alții care ne-au ajutat a ne construi, prin unire, țara au fost **rușii** prin intermediul *Regulamentului Organic*, aplicat și în Moldova, și în Muntenia. Și *Regulamentul Organic* recunoștea că aceste țări vorbeau

aceeași limbă și că trebuie aplicate aceleași legi. Noi n-am fost în stare nici măcar să ne reunim! **Franța** masonică și Italia masonică, masoneria internațională, evenimentele din secolul XIX sunt cele care ne-au ajutat prin Napoleon al III-lea, Cavour și alții să ne construim o națiune și o țară modernă. Avram Iancu lupta pentru țărișoara lui, Ardealul; Bălcescu, care era istoric, înțelesese de la francezi că aici este Dacia. Gândește-te și la următorul fapt. Moldova era constrânsă și presată de două părți: pe de o parte Polonia, pe de alta, Rusia. Capul lui Miron Costin a fost tăiat în noaptea de Crăciun de către Constantin Cantemir – tatăl lui Dimitrie – pentru că era omul rușilor, iar cronicarul era omul polonezilor. Unde au învățat cronicarii Moldovei că „de la Râm ne tragem”? În Polonia! De ce? Pentru că, în perioada Renașterii în Polonia (sec. XVI) umaniștii cunoșteau din istoria Romei că Imperiul Roman a ocupat Dacia. Conceptul, ideea de Dacia la români a venit din Polonia și a trecut pe urmă la Școala Ardeleană. Dar ce ecou a avut la început? Nici unul! Miron Costin vorbește de Padova, de Italia, dar fără nostalgiile istorice daco-romane. De ce Școala Ardeleană a redescoperit și emfaticizat aceleași idei? Pentru că se găseau sub unguri și pentru că aveau nevoie să spună „noi am fost aici înaintea voastră”? Dacă n-ar fi fost luptele cu ungurii, noi n-ajungeam la ideea că suntem latini, că în trecutul nostru au fost Traian și Decebal etc. Știa și Dimitrie Cantemir că suntem de origine latină, știa și stolnicul Cantacuzino, știa și Miron Costin, știa și Grigore Ureche, știa toți! Ei știa, foarte bine! Dar fără efect! Pe când Școala Ardeleană când a aflat și-a zis: „Suntem de origine latină, înseamnă că suntem aici dinaintea ungarilor, iar dacă suntem dinaintea lor, ce caută ei aici?” Aceasta este și originea problemei continuității! Numai lupta asta cu „străinul”, cu cel care nu e ca noi, asta ne-a făcut să ne apărăm „sărăcia și nevoile și neamul”. A început renașterea României moderne...

– De ce trebuie studiată în continuare limba latină și ce trebuie să se facă în această privință le noi?

– A învăța latina în România este un lucru absolut necesar. Nu se poate fără limba latină, latina trebuie învățată nu numai pentru că este limba de origine a românei, dar și pentru întreaga ei cultură, pentru integrarea pe care o are româna în Occident ca limbă de cultură, Biserica Catolică și Greco-Catolică din România în Biserica Occidentală. Latina este primordială. Pe lângă faptul că a studia latina și a cunoaște ce s-a întâmplat în Roma de multe ori ne poate da învățăminte și astăzi. Ca să nu mai spun că în ultima parte a Imperiului Roman au fost celebrii împărați din Illyricum, adică împărați de-ai noștri. Din păcate, latina nu se mai învață bine nici în clasele liceale. S-au creat altădată licee „clasice”, unde – o vreme – se predă latina, dar și greaca. Astăzi, în perspectiva integrării în

Europa, se pune problema limbilor moderne – dar nu trebuie să uităm originile clasice ale Europei. Nu putem intra în Europa fără să cunoaștem și să înțelegem istoria ei fondatoare și cultura ei milenară (care se reflectă și în limbile europene de cultură).

– Dar studiul limbii latine este esențial pentru cercetările de lingvistică romanică!

– Nu se ajunge la limbile romanice numai prin limba latină. Latină rămâne un punct de referință, cum ar fi steaua polară. Pentru limbile romanice trebuie să faci cum au făcut doamnele Liliane Tasmowski și Sanda Rîpeanu-Reinheimer, în Belgia: ele au scris o carte în care imaginează un *globe-trotter* trecând de la o țară la alta, prin lumea romanică și vorbind câteva limbi romanice. Lingvistica romanică se face prin bilingvism: trebuie să știi cel puțin două-trei limbi romanice pentru ca să poți face lingvistică romanică, bineînțeles, limbile romanice principale: franceza, italiana, spaniola, pentru noi românii. Mai greu e să impui româna în circuitul romanic occidental, pentru că româna este întotdeauna, cum spuneam, *off limits*. La noi, lingvistica romanică ar trebui făcută numai de cei care cunosc cel puțin două limbi romanice, dar și limbi neromanice (slave, maghiara). Sigur că ar trebui să se cunoască și latina. Ca să cunoască și latina și două-trei limbi romanice, un specialist trebuie bine instruit. Se mai pot oare forma astfel de specialiști? Eu sunt sceptic (ca să nu spun pesimist) în ce privește lingvistica românească viitoare. În ceea ce privește cultura lingvistică, cultura clasică, cultura occidentală, și mai sceptic. Dar, cine știe? Problemele fundamentale rămân cele de cultură. Dar, dacă noi nu ne putem mânui propria noastră cultură, dacă noi scriem așa cum scriem românește, ce mai putem aștepta de la cei care studiază franceza, italiana sau spaniola? Repet, sunt întristat pentru ceea ce se întâmplă acum în România: confuzia de valori. E adevărat, înfloresc poezia, înfloresc literatura, istoria, dar o înflorire a lingvisticii n-am văzut. Dimpotrivă!

– Putem vorbi de o decădere generală a interesului pentru limbile romanice?

– Nu, absolut deloc! În Spania există niște romaniști tineri, care sunt de primă mână. În Franța, poate mai puțin, pentru că aici interesul pentru lingvistica romanică, *allgemeine romanische Sprachwissenschaft*, lingvistica romanică comparată, a scăzut. Dar nu este numai o problemă de lingvistică generală, ci și de cultură. Cine nu i-a citit pe Curtius, pe Auerbach, pe Tagliavini, pe Vidos, pe D'Arco Silvio Avalle, pe Renzi, care a publicat de curând ultima sa lucrare de lingvistică romanică, nu poate să facă lingvistică romanică. Pentru română, problemele sunt destul

de complexe. Mai întâi, latina: trebuie să dezvolte dialectologia, să se vadă în Transilvania ce a mai rămas din cuvintele latine, pentru că ne-am format pe un teren latin. Dar cine se mai duce la surse? Câți fac încă dialectologie **de teren** ca să descopere, asemenea lui Densusianu, câte un cuvânt latin? Unul dintre ultimii a fost Romulus Todoran, care a făcut astfel de cercetări pe teren. La Timișoara, profesorul G. I. Tohăneanu scrie lucruri splendide, de cultură, adevărate bijuterii. Domnia sa este un latinist foarte bun, care poate aduce lumină multora astăzi, în obscuritatea care înconjoară cultura latină românească în acest moment. Dar lingvistică latină propriu-zisă, nu știu cine mai face, astăzi, în Universitățile românești: este o direcție de cercetare deosebită. Au făcut lingvistică latină Al. Graur, N. Barbu, I. I. Russu, Haralambie Mihăescu... Cine-i continuă?

George Bogdan ȚĂRA

LE ROUMAIN – UNE LATINITÉ „À PART”

(Résumé)

Pendant le printemps de l’an 2003, j’ai profité de mon séjour d’études doctorales à Paris pour proposer au professeur Alexandru Niculescu une discussion sur la latinité de la langue roumaine et sur la place du roumain parmi les autres langues romanes. Réputé romaniste, ancien professeur de l’Université de Sorbonne, *professore emerito* de l’Université d’Udine (Italie), *doctor honoris causa* de l’Université de l’Ouest de Timisoara (Roumanie), M. Al. Niculescu a fait preuve de sincérité et d’ouverture. Après avoir étudié et enseigné pendant des dizaines d’années dans différents pays de langues romanes et avoir participé à de nombreux congrès et colloques internationaux, après avoir connu aussi l’expérience de l’exil, le professeur Al. Niculescu est resté fidèle à sa croyance selon laquelle la science est « conviviale » et repose sur des arguments supérieurs aux intérêts politiques et aux amitiés occasionnelles. Par son activité, il a illustré le dicton latin *Caesar non supra grammaticos*. Le travail de synthèse que M. Al. Niculescu réalise aujourd’hui sur un sujet si controversé que la formation et le maintien du roumain est fondé non seulement sur de vastes connaissances de linguistique, mais aussi sur des arguments historiques et culturels, dans une vision moderne et interdisciplinaire. Ses idées communiquées avec générosité incitent à la polémique, mais l’ensemble de sa conception invite à une réflexion profonde, nécessaire pour accepter la diversité des facteurs (essentiellement externes) qui ont déterminé *l’individualité de la langue roumaine parmi les autres langues romanes*. Même s’il affirme son scepticisme concernant la linguistique roumaine contemporaine, le professeur Al. Niculescu est confiant dans la nouvelle génération qu’il voit capable de chercher la vérité avec l’ardeur, mais aussi le détachement insubordonné du scientifique.

Cet entretien enregistré initialement sur bande magnétique a été amplement révisé en vue de sa publication par M. Alexandru Niculescu.